

Nowak, Tadeusz Marian

Księdza Franciszka Paprockiego S.J. praca o historii wojen i wojskowości polskiej wydana w 1776 roku

Analecta 9/2(18), 135-172

2000

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tadeusz Marian Nowak

**KSIĘDZA FRANCISZKA PAPROCKIEGO S.J.
PRACA O HISTORII WOJEN I WOJSKOWOŚCI POLSKIEJ
WYDANA W 1776 ROKU**

Prowadząc od wielu lat badania dotyczące historii polskiego piśmiennictwa wojskowego czasów przedrozbiorowych¹ zauważyłem, że autorami wielu polskich prac o treści wojskowej są jezuici. Dwoma z nich – Oswaldem Krügerem i Faustynem Grodzickim – miałem już możliwość zająć się wcześniej², teraz zaś chciałbym przedstawić jedno z trzech dzieł Franciszka Paprockiego, dotyczących historii wojskowej. Zajmują one wśród prac jezuitów polskich XVII–XVIII wieku, poświęcających swą uwagę zagadnieniom wojskowym, szczególne miejsce. Inni bowiem członkowie Towarzystwa Jezusowego, tacy jak (w kolejności chronologicznej): Mateusz Bembus (1567–1643)³, Oswald Krüger (1598–1655)⁴, Wojciech Tylkowski (1624–1695)⁵, Wojciech Bystrzowski (1699–1782)⁶, Faustyn Grodzicki (1710–1773)⁷ i Józef Rogaliński (1728–1802)⁸ zajmowali się w swych pracach dotyczących wojska przede wszystkim aktualnymi w ich czasach problemami sił zbrojnych, w znacznej mierze fortyfikacją, artylerią i taktyką, natomiast Paprocki interesował się głównie historią wojen i wojskowości.

Najobszerniejszy życiorys Franciszka Paprockiego, napisany przez Elżbietę Aleksandrowską, znajduje się w *Polskim Słowniku Biograficznym*⁹, a najnowszy – w *Encyklopedii wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*¹⁰. Mniej szczegółowe jego biografie znajdują się w *Nowym Korbutie*¹¹ i w bibliograficznym tomie *Historii nauki polskiej*¹².

Szczegóły dotyczące życia i działalności Franciszka Paprockiego zestawilem w **aneksie 1**. Tutaj chciałbym powiedzieć o najważniejszych tylko danych z tego zakresu. Franciszek Paprocki urodził się w 1723 roku, gdzieś na Białej Rusi, w rodzinie szlacheckiej herbu Jastrzębiec¹³. Ukończywszy klasę retoryki w jezuickim kolegium w Połocku, wstąpił 2 września 1740 r. do zakonu w Wilnie i tu odbył w latach 1740–1742 nowicjat, po czym studiował humaniora w Słucku, filozofię w Nieświeżu i w Grodnie, wreszcie teologię w Warszawie, gdzie 29 kwietnia 1751 r. otrzymał święcenia kapłańskie. Doktorem filozofii został w 1758 r. w Wilnie, a doktorem teologii około 1770 r. w Warszawie.

W okresach pomiędzy studiami pracował jako nauczyciel w infimie w Połocku, potem w poetyce w Krożach, a następnie wykładał przez trzy lata filozofię, fizykę doświadczalną, historię, geografiię i język francuski w nowo założonym jezuickim Collegium Nobilium w Warszawie. Później był przez rok kaznodzieją w Pułtusku, po czym został przeniesiony do Wilna, gdzie pracował w Akademii jako profesor filozofii i prefekt drukarni akademickiej, a potem jako regens Collegium Nobilium. Wreszcie po trzyletnim pobycie w Kownie, gdzie, będąc rektorem kolegium, nadzorował równocześnie budowę nowego skrzydła jego siedziby, został 17 września 1768 r. prokuratorem litewskiej prowincji Towarzystwa Jezusowego. Przebywał odtąd aż do śmierci w Warszawie. Po kasacie zakonu w 1773 r. utrzymywał się z dochodów dziekanii przy katedrze inflanckiej i kanonii łowickiej oraz z uposażenia emerytalnego, przyznanego mu przez Komisję Edukacji Narodowej. Zmarł w Warszawie 2 lipca 1805 r.

Skrócona bibliografia prac Franciszka Paprockiego, przedstawiona w porządku chronologicznym, znajduje się w aneksie 1, natomiast pełniejsze dane bibliograficzne, ułożone w porządku alfabetycznym, zawiera **aneks 2**. Obejmują one prace autorskie Paprockiego, dokonane przez niego tłumaczenia i przeróbki prac innych autorów oraz wydawnictwa ciągłe, takie jak wydawane corocznie w latach 1763–1771 „Kalendarzyki polityczne“, czy wydawany w latach 1760–1763 tygodnik „Kuryjer Litewski“ i towarzyszący mu dodatek miesięczny „Wiadomości Literackie“. W latach 1754–1775 ośmiokrotnie wydawany był przez mieszczące się w różnych miastach polskich kolegia jezuickie napisany przez Paprockiego szkolny podręcznik geografii *Europa z części świata najprzedniejsza*.

Moją uwagę zwróciły jednak – jak już wspomniałem – przede wszystkim trzy prace Franciszka Paprockiego poświęcone historii wojskowej. Pierwsza z nich, wydana w Wilnie w 1763 r. nosi tytuł *Wojny znaczniejsze przed narodzeniem i po narodzeniu Chrystusa Pana, aż do ostatniego pokoju hubertsburskiego roku 1763, między różnemi narodami miane, z wyrażeniem przyczyn wojowania i zwycięstwa, tudzież pożytku lub straty, z dolożeniem na swych miejscach imion polskich w rycerskich dziełach znakomitych*¹⁴. Zamierzenie było ogromne, przerażające możliwości autora, zostało więc wykonane jedynie w części dotyczącej

wojen toczonych w starożytności i to tylko do czasów cesarza Augusta. Znalazło to wyraz w tytule drugiego wydania tej pracy, dokonanego w Warszawie w 1812 r., a więc po śmierci autora, kiedy było wiadomo, że dalszego ciągu już nie napisze. Tytuł ten określa bowiem, że książka obejmuje wojny „od czasów Cyrusa króla perskiego do śmierci cesarza Oktawiana Augusta”¹⁵.

Praca Paprockiego „o wojnach znaczniejszych” jest pierwszym w języku polskim dziełem poświęconym tej tematyce. Paprocki napisał ją na podstawie dwóch prac. Pierwsza z nich to wydane w Kolonii w latach 1620–1636 ogromnego formatu, sześciotomowe dzieło *Annales ecclesiastici imperii Assyriorum, Babyloniarum, Persarum, Graecorum atque Romanorum*¹⁶, którego autorem był jezuita Jakub Salián (1558–1640) bardzo starannie wykorzystujący posiadane źródła i cytujący je dokładnie, z podaniem autora, tytułu, księgi i rozdziału przytaczanego dzieła. W pewnym stopniu wtórne w stosunku do pracy Saliána jest drugie wykorzystane przez Paprockiego dzieło, a mianowicie również ogromna, dwunastotomowa, wydana w Paryżu w latach 1730–1740 *Histoire ancienne*¹⁷, którą napisał francuski historyk Karol Rollin (1661–1741). Możliwe, że Paprocki korzystał również z następných prac Rollina, a mianowicie z jego wydanej w Paryżu w 1738 r. dziewięciotomowej *Histoire Romaine*¹⁸. Poza tym Paprocki powołuje się w *Wojnach znaczniejszych* na 26 autorów starożytných¹⁹.

Problem czy i w jakim stopniu powoływanie się Paprockiego na autorów starożytných ma charakter wtórny, mam zamiar zbadać w innym moim studium, poświęconym dziełom Franciszka Paprockiego.

Do ponownego zajęcia się historia wojskową powrócił Paprocki dopiero po kilkunastu latach. Nie kontynuował jednak swej pracy o „wojnach znaczniejszych”, ponieważ dzieła Saliána i Rollina, z których korzystał, nie obejmowały czasów po śmierci cesarza Augusta, na nich więc skończył też swoją powszechną historię wojen Franciszek Paprocki. Wyrazem jego dalszego zainteresowania tematyką wojskową starożytności było wydanie w 1776 r. w Łowiczu książki pt. *Flawijusza Wegecyjusza Renata, męża zacnego, o sprawie rycerskiej nauka, z przydatkiem do tejże materyi pisma z innych, najprzedniejszych autorów, tłumaczona przez Franciszka Paprockiego, dziekana katedralnego inflantskiego, kanonika łowickiego, kawalera Złotej Ostrogi. Tom I. O sprawie rycerskiej lądowej i wodnej w powszechności*²⁰. To najwybitniejsze dzieło wojskowe okresu późnego cesarstwa rzymskiego, które napisał żyjący na przełomie IV i V wieku Flavius Vegetius Rénatus, było wysoko cenione w Europie w czasach Renesansu. Wydawano je począwszy od 1473 r. wielokrotnie w łacińskim oryginale, a od 1475 r. w tłumaczeniach: niemieckim, włoskim, francuskim i angielskim²¹. W 1776 r. doczekało się ono wreszcie – dzięki Paprockiemu – tłumaczenia polskiego. Trzeba przy tym zauważyć, że w liczącej 516 stron książce samo tłumaczenie dzieła Wegecyjusza zajmuje tylko 1/3 tekstu, podczas gdy 2/3

stanowią komentarze w postaci dobranych i przetłumaczonych przez Paprockiego tekstów wyjętych z 45 europejskich prac XVII i XVIII wieku, dotyczących tematyki omawianej przez Wegecjusza²².

Równocześnie z tłumaczeniem Wegecjusza ukazała się wydana w Łowiczu w 1776 r. – jako tom drugi tego samego wydawnictwa – stanowiąca główny przedmiot mojego zainteresowania, licząca również 516 stron formatu 9 × 16 cm książka pt. *O sprawie rycerskiej polskiej historyja z różnych autorów ojczystych i postronnych i konstytucyj sejmowych zebrana przez Franciszka Paprockiego, dziekana katedralnego inflantskiego, kanonika łowickiego, kawalera orderu Złotej Ostrogi*²³.

Muszę stwierdzić, że zajmując się od kilkudziesięciu lat między innymi dziejami polskiego piśmiennictwa wojskowego, nie spotkałem wcześniejszego niż omawiana tu praca Paprockiego dzieła tak wszechstronnie i obszernie przedstawiającego historię polskich wojen i wojskowości. Nie zwrócili jednak na nią uwagi ani wybitni polscy historycy wojskowości: Tadeusz Korzon²⁴ i Marian Kukiel²⁵, ani autorzy powojennego *Zarysu dziejów wojskowości polskiej do roku 1864*²⁶, ani zajmujący się historią polskiej historiografii wojskowej Benon Miśkiewicz²⁷. Ponieważ zaś praca Paprockiego nie miała charakteru podręcznika szkolnego, nie wzbudziła również zainteresowania autorów zajmujących się szkolnictwem jezuickim w Polsce²⁸.

Mówiąc, że omawiana tu praca Paprockiego dotyczy historii wojen i wojskowości polskiej chciałbym przypomnieć, co według obowiązującej u nas obecnie terminologii oznaczają te pojęcia. Dziedzina określana terminem historia wojskowa obejmuje dwa wielkie działy: historię wojen i historię wojskowości. Najprostszym uporządkowaniem dziejów wojen jest – tak, jak każdego rodzaju wydarzeń – układ chronologiczny. Obok niego jednak stosowane są podziały inne – rzeczowe, a nawet w pewnym sensie ideologiczne. Nie mogąc tu wchodzić w szczegóły, chciałbym tylko wymienić przyjęte w zależności od kryterium podziału określenia takie jak: wojny zaczepne i obronne, wojny prewencyjne i interwencyjne, wojny sprawiedliwe i niesprawiedliwe, wojny globalne i lokalne, totalne i ograniczone i wreszcie – ważny ze względu na stosowanie określonego rodzaju sztuki wojennej – podział wojny na wojny pozycyjne i manewrowe.

Drugi wielki dział historii wojskowej, noszący nazwę historii wojskowości, składa się z dwóch części. Pierwsza z nich, to historia wojska, obejmująca elementy takie jak: organizacja siły zbrojnej i jej finansowanie, sprawy rekrutacji, podział na rodzaj wojsk i służb, a w ich obrębie na jednostki, system dowodzenia, uzbrojenie i wyposażenie wojsk oraz ich wyszkolenie. Zwykle wyodrębnia się przy tym nabierające z biegiem czasu coraz większego znaczenia zagadnienia techniki wojskowej, a także rozwój myśli wojskowej i związanego z nią piśmiennictwa wojskowego. Ze sprawą myśli wojskowej łączy się druga część historii wojskowości, a mianowicie wysoko ceniona w siłach zbrojnych historia

sztuki wojennej, obejmującej dziś dzieje strategii, sztuki operacyjnej i taktyki, a w czasach Paprockiego, a więc przed wojnami napoleońskimi, jedynie historię strategii, czyli wiedzy o metodzie prowadzenia wojny i historię taktyki, czyli wiedzy o prowadzeniu przemarszów, obozowania, a przede wszystkim staczenia bitew w otwartym polu oraz prowadzenia oblężeń i obrony punktów umocnionych.

Spójrzmy teraz jak te sprawy widział przed dwustu dwudziestu pięciu laty uczony jezuita polski Franciszek Paprocki. Mówi o tym treść jego książki, na którą składają się następujące elementy: po pierwsze historia wojen toczonych przez Polskę od czasów bajecznych, a na serio od początku XI wieku aż do pierwszych lat XVIII wieku (strony 1–148); po drugie historia wojska polskiego w tym okresie (strony 148–252); po trzecie historia polskiej sztuki wojennej (strony 253–284); po czwarte: alfabetycznie ułożony słownik biograficzny obejmujący 253 dowódców polskich XI–XVIII wieku (strony 285–459) i po piąte aktualne w czasie pisania książki sprawy wojskowo-polityczne związane z pierwszym rozbiorem Polski i próbami odbudowy militarnych sił państwa polskiego, rozważanymi na tle stanu sił zbrojnych państw europejskich (strony 459–516). Są tu więc wszystkie zagadnienia wchodzące dziś w skład pojęcia historii wojskowej, ułożone przy tym zgodnie z metodą obecnie stosowaną.

Toczone przez Polskę wojny, przedstawione w pierwszej, liczącej około 30% całego tekstu, części pracy, podzielił Paprocki na trzy kategorie. Pierwsza z nich to interwencje zbrojne na rzecz popieranym przez władców Polski pretendentów do tronów państw ościennych. Druga to wojny zaborcze toczone dla „rozszerzenia granic“ i obronne, mające na celu utrzymanie posiadanych terytoriów. Trzecia, najliczniejsza, to wojny „wygrane nad nieprzyjacielem“. Ta ostatnia kategoria obejmuje ponad 80% tekstu poświęconego wojnom. Zestawienie wojen omówionych przez Paprockiego zawiera **aneks 3**, tutaj zaś chciałbym ogólnie scharakteryzować tę część jego pracy, zwracając uwagę na kilka spraw. Pierwsza z nich, to kwestia źródeł, które wykorzystał i na które powołuje się w każdym wypadku, dokumentując swoje stwierdzenia. Są to prace – przeważnie kroniki – dwudziestu pięciu autorów polskich. Część z nich, między innymi Bielski²⁹, Kromer, Sarnicki, Strykowski, Kojalowicz czy Piasecki, obejmuje duże okresy historii Polski, a część, na przykład Rudawski, Kochowski, Kobiernycki, Wassenberg, Twardowski i Pastorius – tylko fragmenty jej dziejów. Obok nich Paprocki wykorzystał i zacytował dziewięć prac autorów zagranicznych. Są wśród nich między innymi Pufendorf, Bonfinius, Desroches, Lacombe, Ketteler, Massuet i Voltaire. Sposób powoływania się na poszczególne pozycje jest zbliżony do obecnie stosowanego. W tekście znajdują się odsyłacze literowe, a na końcu rozdziału odpowiadające im przypisy. Druga sprawa, to sposób przedstawienia historii kolejnych wojen i bitew, polegający na dążeniu do ukazania wszystkich ważniejszych wydarzeń z tego zakresu, a także opisanie nie tylko

toku działań militarnych, lecz również ich politycznych przyczyn i skutków. Zestawienie źródeł na które powołuje się Paprocki, zawiera **aneks 4**.

Pisząc o wojnach i wojsku polskim, Paprocki uznał za potrzebne określenie pojęcia Polak, wyjaśniając, że „przez Polaków rozumieją się wszędzie obywatele Korony Polskiej, Wielkiego Księstwa Litewskiego i prowincyj do nich należących”³⁰. Interesująca jest również opinia Paprockiego o uwzględnionych w jego pracy bajecznych czasach dziejów Polski. Brzmi ona: „Lubo są, co od Lecha I do Piasta, a nawet Mieczysława, monarchy polskiego, pierwszego chrześcijanina, wszystkie dzieła mają za bajki, wszakże iż gdy ten Piast, jako i Mieczysław, zaczęli panować w narodzie nie pustym, który przed nimi miał rząd i rządców, więc roztropność zda się wyciągać póty wierzyć statecznym podaniom przodków naszych o początkowych rewolucyjach polskich, póki kto co pewniejszego nie poda do wiadomości”³¹. W pracy Paprockiego chodzi tu tylko o zawarte na trzech stronach wydarzenia datowane na lata 550–892. Natomiast daty dotyczące faktów, które miały miejsce po roku tysięcznym, zgadzają się z kilkoma tylko wyjątkami³² – z danymi dziś obowiązującymi. Częściej zdarzają się – niewielkie zresztą – odchylenia w datach dziennych.

Szczegółowość opisu przebiegu wojen i bitew, uzależniona od zawartości źródeł, z których autor korzystał, wzrasta w miarę zbliżania się do czasów współczesnych autorowi. Szeroko uwzględnione są wojny prowadzone w różnych czasach przez wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego z Moskwą i Tatarami. Wielką szczegółowością odznaczają się opisy siedemnastowiecznych wojen z Kozakami i Tatarami, między innymi obrony Zbaraża w 1649 roku i przedarcia się Skrzetuskiego przez pierścień oblężenia oraz jego dotarcia do króla. Podobną szczegółowość wykazują opisy wojen ze Szwedami, zwłaszcza w okresie tak zwanego „potopu“ i z Turkami, poczynając od utraty Kamieńca Podolskiego w 1672 roku do wyprawy Jana III Sobieskiego pod Wiedeń w 1683 roku. Dość obszernie przedstawione są wojny polsko-rosyjskie, zarówno w czasach zygmunto-wskich i batoriańskich jak i później w okresie Samozwańców, moskiewskiej wyprawy królewicza Władysława oraz walk o Smoleńsk.

Druga – równie obszerna jak pierwsza – część pracy Paprockiego obejmuje tematykę, którą dziś określamy jako historię wojskowości, a więc szeroko pojętej organizacji wojska i stosowanej przez nie sztuki wojennej. W związku ze zmianą tematyki zmienia się również zasób i charakter źródeł wykorzystywanych przez autora. Stanowią je teraz – obok powołanych w części pierwszej czterestu i dodanych do nich obecnie dwudziestu dalszych kronik i innych dzieł historiograficznych – przede wszystkim dokumenty o charakterze prawnym, zawarte w zbiorach takich jak *Leges et statuta ac privilegia Regni Poloniae* Jakuba Przyłuskiego (1548 i 1553), *Statuta Regni Poloniae* Jana Herburta (1563), *Statuta, prawa i konstytucyje koronne* Jana Januszowskiego (1600), *Statut Wielkiego*

Księstwa Litewskiego... wydany.. polskim językiem (1619), *Ius publicum Regni Poloniae* Gotfryda Lengnicha (1742–1746) oraz w wydanych w latach 1732–1739 pierwszych sześciu tomach *Volumina legum*, obejmujących ustawy do 1736 roku. Korzystając z tych publikacji oraz z wydawanych bieżąco konstytucji sejmowych, autor nasz powołuje się w tej części swej pracy na 70 dotyczących wojska aktów ustawodawczych, powstałych w latach 1347–1775.

Na podstawie tego materiału Paprocki – po dość obszernym wywodzie dotyczącym „sławy narodu polskiego z ćwiczenia się w sprawie rycerskiej“ obfitującym w przykłady dobrego przygotowania Polaków do walki³³ – przechodzi do szczegółowego opisu organizacji polskich sił zbrojnych w ich historycznym rozwoju. Zaczyna od pospolitego ruszenia, stwierdzając, że „gatunek obywatelów obowiązanych do pospolitego ruszenia nazywa się szlachta. Każdy szlachcic rodzi się żołnierzem i tym końcem dobra i opatrzenia ma nadane, żeby z nich sam osobą swoją, własnym oraz kosztem, obronę Ojczyźnie czynił a służbę wojenną odprawował“³⁴. Następnie przedstawia rozwój sytuacji prawnej pospolitego ruszenia od czasów Kazimierza Wilekiego, konkretnie od 1347 roku poprzez ustawy między innymi z lat 1454, 1538, 1609 i 1620, aż do uchwalonej w 1775 roku, a więc już w ramach dokonanej po pierwszym rozbiorze reformy wojskowości, na rok przed opublikowaniem omawianej tu pracy Paprockiego.

Zdając sobie sprawę z wagi tego zagadnienia, autor nasz wiele miejsca poświęca sprawie „karności żołnierskiej“, bardzo szczegółowo omówionej. Jeśli chodzi – na przykład – o uciążliwe dla ludności kwaterowanie wojsk, to za popełnione w tym zakresie przestępstwa miał być żołnierz – według konstytucji z 1775 roku – „podług zaszyłych okoliczności bieganiem 24, a nawet 36 razy, przez 200 ludzi przez różgi ukarany“³⁵. Obok tego rodzaju przepisów, dotyczących prostych żołnierzy, przytacza Paprocki i takie, które odnoszą się nawet do najwyższych władz wojskowych. Należy do nich punkt 5 konstytucji z 1775 roku, mówiący że „pod żadnym pretekstem lub pozorem ani hetman, ani Komisya Wojskowa, ani żaden generał, tym mniej szefowie lub sztabs-oficyjerowie nie mogą się ważyć ruszyć wojska Rzeczypospolitej ani do egzakcyi, ani do egzekucyi dekretów, zajazdów, pomocy lub bronienia kogo, chyba za rekwizycją do Komisji Wojskowej zanesioną“³⁶.

Osobny rozdział poświęca Paprocki krótkiemu omówieniu – na podstawie Maksymiliana Fredry – czterech zalet pospolitego ruszenia, aby zaraz w następnym przedstawić – przy wykorzystaniu prac Starowolskiego, Solikowskiego, Bielskiego i Modrzewskiego – osiem jego wad. Czyni tak po to, aby w kolejnym rozdziale przytoczyć siedem sposobów „zabieżenia wadom pospolitego ruszenia“, zaproponowanych przez Modrzewskiego i Fredrę, od siebie zaś dodaje – dobrze świadczący o szerokości horyzontów jego myślenia – dość obszerny

rozdział stanowiący „przykład pospolitego ruszenia w Szwajcarach“, gdzie „mają za maksymę, iż dobry a wierny obywatel stoi za najobronniejszy zamek“³⁷.

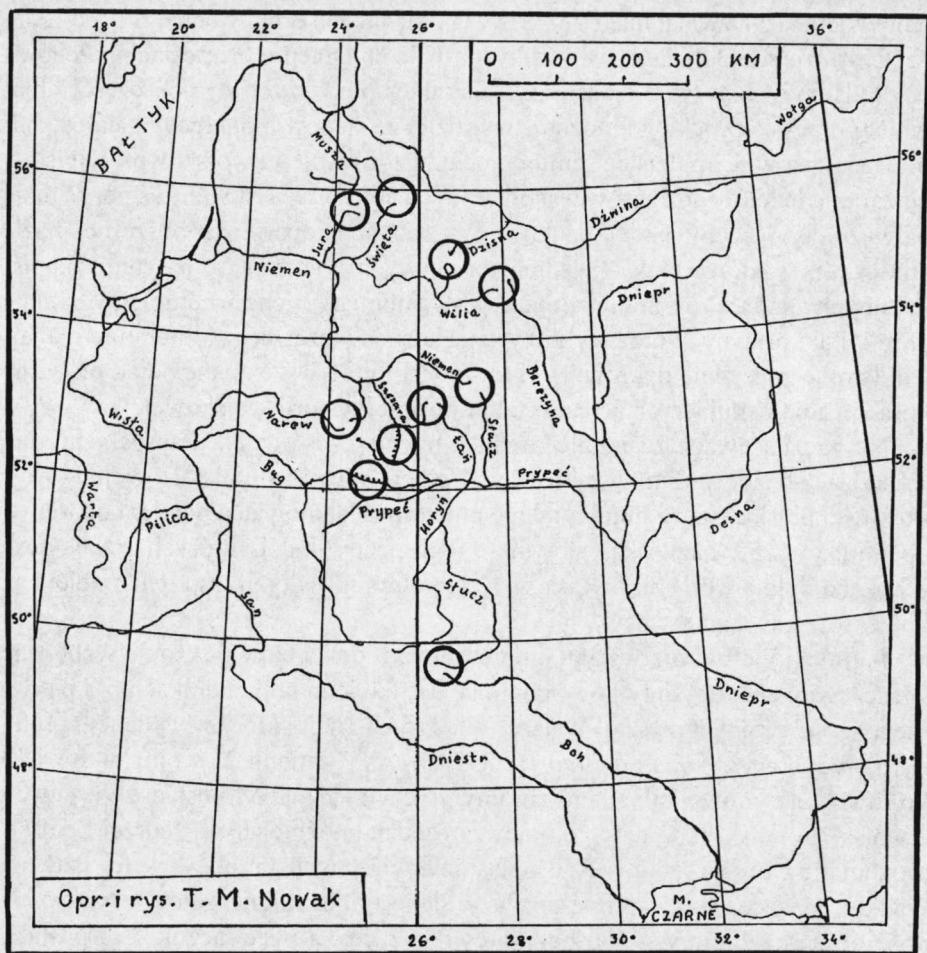
Po bardzo obszernym omówieniu spraw pospolitego ruszenia, Paprocki przechodzi do szczegółowego przedstawienia zagadnień związanych z istnieniem w Polsce – odgrywających znacznie ważniejszą rolę – wojsk zaciężnych, czyli „wojska służebnego“. Wywodzi je z czasów drużyny Bolesława Chrobrego i prowadzi jego historię poprzez rok 1463, kiedy „postanowiono pobór miast pospolitego ruszenia“ i doprowadza aż do sejmu z lat 1773–1775. Poświęca przy tym wiele miejsca liczebności wojska komputowego, znajdującej odzwierciedlenie w licznych konstytucjach sejmowych, wśród których bardzo istotne znaczenie miały postanowienia sejmów z 1717 roku i z lat 1773–1775. Sprawa liczebności wojsk zaciężnych związana była ściśle z finansowymi możliwościami państwa. Nic więc dziwnego, że kolejny, bardzo obszerny, liczący 16 stron, rozdział pracy mówi o „zapłacie wojsku“ i przedstawia to zagadnienie – zgodnie z koncepcją całej pracy – chronologicznie, zaczynając od średniowiecznych, przeznaczonych częściowo na obronę kraju, ciężarów prawa książęcego poprzez przywilej koszycki 1374 roku do uchwalenia w 1562 roku kwarty i późniejszej praktyki sejmowej w tym zakresie, aż do 1717, a następnie 1766 i 1775 roku.

Usiłując nie pominąć żadnej sprawy związanej dziejami organizacji wojska polskiego, Paprocki omawia również nagradzanie zasłużonych żołnierzy oraz zorganizowanie szpitali dla inwalidów wojskowych. Następnie ukazuje główne funkcje ludzi piastujących „urzędy wojskowe“ – hetmanów wielkich i polnych, pisarza polnego, strażnika wielkiego i oboźnego wielkiego, a wreszcie generała artylerii. Osobne rozdziały poświęca wojskom technicznym: artylerii i inżynierii wojskowej (ze szczególnym uwzględnieniem fortyfikacji) oraz flocie wojennej. Uzupełnieniem zagadnień organizacyjnych jest rozdział mówiący „o wojsku sprzymierzonym, czyli posiłkowym“, pod którym należy rozumieć zarówno opłacane usługi wojskowe Tatarów, jak istniejące w tym zakresie powinności lenne książąt pruskich, a także pomoc w walkach z Tatarami i Turkami, jaką uzyskiwano od Kozaków³⁸.

Przedstawianie zagadnień sztuki wojennej, a konkretnie taktyki, powiązał Paprocki – nie bez racji – ze sprawami uzbrojenia i wyposażenia wojsk w obszernym rozdziale, mówiącym „o orężu, szykowaniu wojsk i dobywaniu zamków“, uzupełnionym przez przytoczenie szczegółowej wypowiedzi na ten temat Szymona Starowolskiego. W tekście Paprockiego jest mowa o przykładach walk w otwartym polu, gdzie w średniowieczu Polacy „szykowali wojsko swoje w klin“, a także prowadzili walkę na odległość strzelając z łuków, kusz i proc, a następnie w walce wręcz „siekąc mieczami“. Później, po pojawieniu się broni palnej, Paprocki – zgodnie z istniejącym w Polsce stanem rzeczy – główną uwagę zwraca na broń białą i posługującą się nią jazdę. Pełny przekrój polskiej

siły zbrojnej XVII wieku daje przytoczony przez Paprockiego tekst Starowolskiego, dotyczący 1628 roku.

Część pracy, poświęconej przez Paprockiego sprawom wojskowości, kończy bardzo interesujący traktat o, kilkakrotnie tańszych w eksploatacji od lądowych, trasach wodnych³⁹.

Mapa I. A.M. Fredry i F. Paprockiego pomysły łączenia rzek kanałami.

Opierając się na tekście Maksymiliana Fredry, Paprocki mówi o połączeniu Bałtyku z Morzem Czarnym drogą wodną: Bug – Muchawiec – kanał – Pina – Prypeć – Dniepr, czyli tzw. Kanałem Królewskim, którego budowę przeprowadzono faktycznie w latach 1775–1783, lub drogą wodną Niemen – Szczara – kanał – Jasiodła – Prypeć – Dniepr, czyli tzw. Kanałem Ogińskiego, budowanym w latach 1765–1784. Mniej realne są dalsze projekty kanałów proponowanych przez Paprockiego. Jest ich osiem, a dotyczą różnych połączeń Niemna z Dnieprem i Niemna z Dźwiną. Interesujący wydaje się projekt drogi wodnej Bałtyk – Morze Czarne przez Boh, który w przeciwieństwie do Dniepru nie posiada porohów.

Podsumowując treść i oceniając charakter pierwszych dwóch części omawianej pracy Paprockiego można stwierdzić, że stanowią one pewną całość odpowiadającą w pełni dzisiejszemu pojęciu historii wojen i wojskowości polskiej od zarania dziejów do czasów współczesnych autorowi, a równocześnie, że mają najważniejsze cechy pracy naukowej, są bowiem oparte na obszernej bazie źródłowej, w której brak – według dzisiejszych wymagań – jedynie rękopiśmiennych materiałów archiwalnych, jest natomiast niemal kompletny zestaw kronik i akt prawnych oraz wykorzystana została wcześniejsza literatura naukowa. Istotne znaczenie ma również i to, że jest to pierwsze znane dotąd obszerne opracowanie usiłujące objąć całokształt polskiej historii wojskowej.

Na baczność uwagę zasługuje również trzecia część dzieła Paprockiego, nie wchodząca bezpośrednio w zakres ściśle pojętego wykładu historii wojen i wojskowości polskiej, ale z nim wyraźnie powiązana, stanowiąca bowiem obszerny, obejmujący 253 nazwiska, słownik biograficzny ludzi, których działalność związana była z wojnami i wojskowością polską na całej przestrzeni dziejów aż do czasów powstania pracy.

Paprocki nie był pierwszym autorem tego rodzaju słownika.. Nie wchodząc w szczegóły chciałbym tylko wspomnieć o kilku jego poprzednikach. Za pierwszego jest uważany Krzysztof Warszewicki (1543–1603), który w wydanej w 1601 roku pracy *Reges, sancti, bellatores, scriptores*⁴⁰ wymienił 28 wojowników i 29 królów, którzy dowodzili siłami zbrojnymi, czyli łącznie 57 postaci związanych z wojskiem polskim. O tej jego pracy powiedział później Józef Jędrzej Załuski: „rozumiałby tu kto, że znajdzie opisanie życia cnych Polaków w tej dziwnie rzadkiej książce, lecz – prima aprilis – same tylko imiona gołe”⁴¹. Natomiast dość obszerne życiorysy 106 bellatores i 24 reges, a więc łącznie 130 postaci, znalazły się w wydanej w 1631 roku książce Szymona Starowolskiego (1588–1656) *Sarmatiae bellatores*⁴². Wkrótce potem ukazała się w 1640 roku we Lwowie znana Estreicherowi, ale nie uwzględniona ani w *Nowym Korbucie*⁴³ ani w *Encyklopedii wiedzy o jezuitach*⁴⁴ praca jezuita Aleksandra Lorencowicza *Centuria emeritae virtutis militum*⁴⁵. Nieco później powstała, wydana drukiem w Krakowie, dopiero w 1702 roku, a więc już po śmierci autora,

praca Pawła Potockiego (zm. 1674) *Saeculum bellatorum et togatorum seu centuria elegendorum clarissimorum virorum Polonorum et Lithuanorum*⁴⁶. Wszystkie te dzieła przewyższa znacznie, zarówno pod względem ilości biogramów – których jest 253 – jak i bogactwa ich treści, trzecia część omawianego tu dzieła Paprockiego, nosząca tytuł *O miłośnikach Ojczyzny, którzy jej zdrowiem, życiem i majątkiem służyli*⁴⁷.

Chcąc znaleźć miejsce tej części pracy Paprockiego wśród wcześniejszych i dzisiejszych opracowań biograficznych, porównałem jej zawartość z jednej strony z zestawem Warszewickiego (okazało się, że z jego 57 postaci 33 znalazły się także u Paprockiego) i ze 130 osobami opisanymi przez Starowolskiego, z których u Paprockiego widzimy 102, a z drugiej strony z wyborem zastosowanym przez autorów wydanej w 1998 roku pracy zbiorowej *Hetmani Rzeczypospolitej Obojga Narodów*. Poza spisem wszystkich kolejnych hetmanów koronnych i litewskich, praca ta zawiera obszerne biografie 56 hetmanów, uznanych przez autorów za najwybitniejszych, czy najważniejszych. Z porównania tego zestawu ze słownikiem biograficznym Paprockiego wynika, że w 30 wypadkach chodzi o te same osoby, a w 14 – Paprocki umieścił w swym słowniku innych hetmanów niż autorzy dzisiejszej pracy.

Istotne znaczenie ma baza źródłowa, na której Paprocki oparł swój słownik biograficzny. Składają się na nią kroniki – w kolejności ich wydania drukiem – Kromera (1555), Strykowski (1582), Bielskiego (1591), Gwagnina (1611) i Długosza (1615) oraz publikacje biograficzne: *Gniazdo cnoty* Bartłomieja Paprockiego (1578), *Sarmatiae bellatores* Szymona Starowolskiego (1631), *Saeculum bellatorum* Pawła Potockiego (1702) i *Korona polska* Kaspra Niesieckiego (1738–1743).

Ostatnią wreszcie, niezbyt obszerną, ale pełną wiadomości, część omawianej tu pracy stanowi traktat o treści polityczno-wojskowej. Paprocki pod wpływem wydarzeń, których był świadkiem, usiłuje tu odpowiedzieć na kilka nurtujących go kwestii z tego zakresu. Pierwszy problem to przyczyny „ścieśnienia granic polskich“, czyli utraty części terytorium, którą to sprawę autor dzieli na kilka części, opisując walki i traktaty pokojowe, które doprowadziły do odpadnięcia od Polski krajów „na wschodzie, ku Moskwie“, „na południe, ku Turkom“, „na zachód, ku Niemcom“, „na północ, ku Szwedom“ i na koniec w wyniku pierwszego – przepowiedzianego już w 1750 roku przez de Réal’a⁴⁸ – rozbioru Polski „mocą konwencji petersburskiej w roku 1772“. W tym ostatnim wypadku zwraca uwagę bardzo precyzyjny, oparty na oficjalnych aktach, ogłoszonych przez władców trzech państw zaborczych, opis utraconych przez Polskę terytoriów.

Przedstawivszy dokładnie ogrom strat terytorialnych, jakie Polska poniosła w ciągu długich wieków swego istnienia, Paprocki zastanawia się co było ich przyczyną, przytaczając opinie na ten temat autorów takich jak Réal de Curban,

Maurice de Saxe, Folard, Montesquieu i Pufendorf, a z autorów polskich Piasecki, Strykowski, Kołudzki i Starowolski, a także poeta Jan Kochanowski. Po opisie ujętych w sześć punktów przyczyn słabości Rzeczypospolitej, Paprocki przechodzi do rozważań na temat sposobów wzmocnienia polskiej siły zbrojnej, sprowadzając rzecz do spraw regulaminów oraz uzbrojenia i wyposażenia wojsk, a dowodem na to, że patrzy na sprawę szeroko, jest poświęcenie przez niego ostatniego rozdziału pracy na przedstawienie istniejącego aktualnie (w 1750 roku) „stanu wojennego“, czyli stanu sił zbrojnych piętnastu państw europejskich, przy uwzględnieniu zarówno sił lądowych, jak i marynarki wojennej⁴⁹.

Podsumowując powyższe wywody, których szczegółowość była spowodowana zamiarem pełnego uzasadnienia końcowej konkluzji, chciałbym wyrazić przekonanie, że omawiane tu dzieło uczonego jezuita polskiego, odpowiadające wymaganiom stawianym ówczesnie pracom naukowym, stanowi pierwsze pełne ujęcie dziejów wojen i wojskowości polskiej od czasów najdawniejszych aż do epoki współczesnej autorowi.

PRZYPISY

Skróty stosowane w przypisach:

BN	– Biblioteka Narodowa w Warszawie;
CBW	– Centralna Biblioteka Wojskowa w Warszawie;
E	– Karol Estreicher, <i>Bibliografia polska</i> . Ogólnego zbioru tom i strona;
EJ	– <i>Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995</i> . Kraków 1996, strona;
NK	– <i>Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”</i> , tom i strona;
<i>O sprawie</i>	– Franciszek Paprocki, <i>O sprawie rycerskiej polskiej historyja</i> , Łowicz 1776, strona;
PSB	– <i>Polski Słownik Biograficzny</i> , tom i strona;
SMHW	– „Studia i Materiały do Historii Wojskowości“, tom i strona.

¹ Por. Tadeusz Marian Nowak, *Polskie wojskowe piśmiennictwo techniczne do roku 1764*. Warszawa 1961; tenże, *Z dziejów techniki wojennej w dawnej Polsce*. Warszawa 1965, s. 187–228 (*Przegląd polskiego piśmiennictwa artyleryjskiego do połowy XVII wieku*); tenże, *Polska technika wojenna XVI–XVIII wieku*, Warszawa 1970, s. 26–44 (*Przegląd polskiego piśmiennictwa z zakresu inżynierii wojskowej i fortyfikacji z XVI–XVIII wieku*); tenże, *Polska myśl wojskowa XV–XVIII wieku* [w:] *Polskie tradycje wojskowe*. T.I. Warszawa 1990, s. 429–476.

² Tadeusz Marian Nowak, *Problematyka wojskowa w wykładach jezuitów polskich: Oswalda Krügera (1633 r.) i Faustyna Grodzickiego (1747 r.)*. „Analecta“ r. VI (1997), z. 1, s. 7–39.

³ *Bellator christianus*, Kraków 1617, II wyd., tamże 1618, III wyd. Oliwa 1688. E XIII, 456; PSB I, 420; EJ 35.

⁴ *Illustriora theoremata et problemata mathematica* (wydał Joannes Rudomina Dusiatki). Wilno 1635. PSB XV, 450–451; EJ 334.

- ⁵ *De bono tam in pace, quam in bello ... pars II de bono et malo. sive de prudentia et arte in bello.* Oliwa 1691. E XXXI, 454–455. EJ 706.
- ⁶ *Informacyja matematyczna.* Lublin 1743, II wyd. tamże 1749. E XIII, 484; PSB III, 176; EJ 82.
- ⁷ *Scientia artium militarium.* Lwów 1753, II wyd. tamże 1753. E XIII, 206; PSB VIII, 614; EJ 197.
- ⁸ *Doświadczenia skutków ... księga czwarta z przyłączeniem prawideł sztuki wojennej.* Poznań 1776. E XXVI, 334; PSB XXXI, 401–404; EJ 572.
- ⁹ PSB XXV, 181–183.
- ¹⁰ Kraków 1996, s. 490–491.
- ¹¹ NK VI/1 (1970), s. 5–7.
- ¹² HNP VI (1974), s. 598.
- ¹³ Por. Sławomir Górczyński i Jerzy Kochanowski, *Herby szlachty polskiej.* Warszawa 1990, s. 68–71.
- ¹⁴ E XXIV, 83; BN XVIII, 1.1830.
- ¹⁵ E III, 352; BN 288933.
- ¹⁶ BN XVII, 4.8739.
- ¹⁷ CBW S.A.-XVIII/III-27.
- ¹⁸ Wydanie: Amsterdam 1742–1749 (tom I–XVI). CBW S.A.-XVIII/I-252.
- ¹⁹ Są to (wymieniam tu tylko autorów, bez podawania tytułów ich prac): Appian, Arrian, Azyniusz Pollio, Cezar, Cyceon, Kasjusz Dio, Diodor, Eutropiusz, Florus, Geliusz, Herodot, Izajasz, Justyn, Kurcjusz Rufus, Ksenofont, Liwiusz, Orozjusz, Plutarch, Polibiusz, Polien, Salustiusz, Seneka Młodszy, Simonides z Keos, Tacyt i Waleriusz Maksymus.
- ²⁰ E XXXII, 284–285; BN XVIII, 1.3217.
- ²¹ Por. Tadeusz Marian Nowak, *Europejskie traktaty fortyfikacyjne wydane drukiem do końca XVI wieku.* SMHW XXXVIII (1996), s. 80–81.
- ²² Wymienia je Tadeusz Marian Nowak, *Recepcja europejskiej literatury wojskowej w Polsce XVI–XVIII wieku.* SMHW XXXIII (1990), s. 109–112.
- ²³ E XXIV, 82 i E XXXII, 284–285.
- ²⁴ *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce.* T. I–III. Kraków 1912.
- ²⁵ *Zarys historii wojskowości w Polsce.* Kraków 1929.
- ²⁶ T. I–II. Warszawa 1965–1966.
- ²⁷ *Polska historiografia wojskowa. Próba analizy i syntezy.* Poznań 1996.
- ²⁸ Dotyczy to m.in. najnowszej, cennej pracy Kazimierza Puchowskiego, *Edukacja historyczna w jezuickich kolegiach Rzeczypospolitej 1565–1773.* Gdańsk 1999.
- ²⁹ Począwszy od strony 61 (walki z arcyksięciem Maksymilianem w 1587–1588 r.) Paprocki cytuje wielokrotnie „Dokończenie kroniki Bielskiego“. Chodzi tu o wydany przez Franciszka Bohomolca (1720–1784) *Zbiór dziejopisów polskich* (t. I–IV, Warszawa 1764–1768), zawierający w tomie I pracę: *Kronika Marcina Bielskiego, niegdyś w Krakowie drukowana, teraz znowu z doprowadzeniem aż do Augusta III przedrukowana*, NK IV, s. 277.
- ³⁰ *O sprawie*, s. 6, przypis a.
- ³¹ *O sprawie*, s. 22, przypis NB.
- ³² Dotyczy to m.in. datacji wyprawy kijowskiej Bolesława Chrobrego na Ruś – rok 1008 zamiast 1018.
- ³³ *O sprawie*, s. 148–159.
- ³⁴ *O sprawie*, s. 160.
- ³⁵ *O sprawie*, s. 181.
- ³⁶ *O sprawie*, s. 182–183.
- ³⁷ *O sprawie*, s. 199–201.
- ³⁸ *O sprawie*, s. 253–270.

- ³⁹ *O sprawie*, s. 280–285: O złączeniu rzek ku potrzebie wojennej tak w dodawaniu fortecom, jako i obozom, armaty, amonicy i prowiantu. O budowie kanałów spławnych w Polsce tego okresu: *Historia kultury materialnej Polski*. T. IV. Wrocław 1978, s. 197.
- ⁴⁰ NK III, 378.
- ⁴¹ Jerzy Starnawski, *Warsztat bibliograficzny historyka literatury polskiej*. Warszawa 1982, s. 66–67.
- ⁴² Por. Szymona Starowolskiego *Wojownicy Sarmacy*. Przełożył, wstępem poprzedził i przypisami opatrzył Jerzy Starnawski. Warszawa 1979.
- ⁴³ NK II, s. 456–457.
- ⁴⁴ EJ, s. 371.
- ⁴⁵ E XXI, 408.
- ⁴⁶ E XXV, 153–154.
- ⁴⁷ *O sprawie*, s. 285–458.
- ⁴⁸ Gaspard de Réal de Curban, *La science de gouvernement*. Paris 1751–1765.
- ⁴⁹ *O sprawie*, s. 506–516.

ANEKS 1

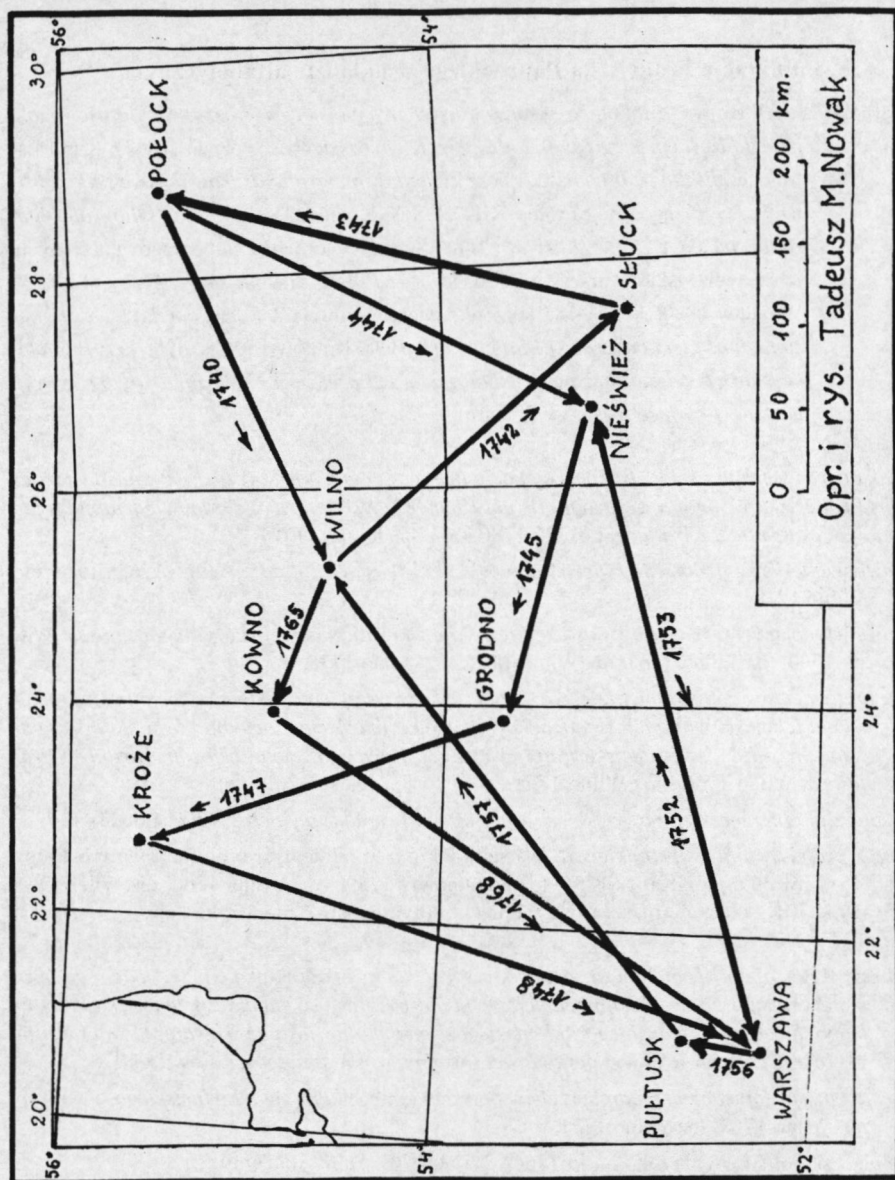
Życie, działalność i publikacje Franciszka Paprockiego

DATY	ŻYCIE I DZIAŁALNOŚĆ	PUBLIKACJE
6.10.1723	Rodzi się gdzieś na Białorusi	
1740	Kończy klasę retoryki kolegium w Połocku	
2.09.1740	Wstępuje do zakonu w Wilnie	
1740–1742	Nowicjat w Wilnie	
1742–1743	Studiuje humaniora w kolegium w Słucku	
1743–1744	Nauczyciel w infimie kolegium w Połocku	
1744–1745	Studiuje filozofię w Nieświeżu	
1745–1747	Studiuje filozofię w Grodnie	
1747–1748	Nauczyciel w klasie poetyki kolegium w Krożach	
1748–1752	Studiuje teologię w Warszawie	
29.04.1751	Otrzymuje święcenia kapłańskie	
1752–1753	Odbywa trzecią probację w Nieświeżu	
1753–1756	Wykłada filozofię, fizykę doświadczalną, historię, geografę i język francuski w jezuickim Collegium Nobilium w Warszawie	
1754		<i>Europa z części świata najprzedniejsza.</i> Warszawa
1754		<i>Kazanie na oblóczynach Mogilnickiej.</i> (Warszawa)
po 1754		<i>Europa.</i> Wyd. II. Przemysł
po 1754		<i>Europa.</i> Wyd. III. Lwów
po 1754		<i>Europa.</i> Wyd. IV. Warszawa
1755		<i>Propositiones philosophicae.</i> Warszawa
1756–1757	Kaznodzieja w Pultusku	

1756		<i>Europa</i> . Wyd. V. Kalisz
1757–1760	Profesor filozofii w Akademii Wileńskiej	
1758		<i>Dzieje pretendentów do korony angielskiej</i> . Wilno
1758	Doktorat z filozofii w Wilnie	
1759–1760	Senior Wydziału Filozoficznego Akademii Wileńskiej	
1759		<i>Wiadomość o Księstwie Kurlandzkim i Semigalskim</i> . Wilno
1759		<i>Europa</i> . Wyd. VI. Sandomierz
1760		<i>Domowe wiadomości o Wielkim Księstwie Litewskim</i> . Wilno
1760–1763	Prefekt Drukarni Akademickiej w Wilnie	„Kurier Litewski”. Wilno. „Wiadomości Literackie” – miesięcznik. Wilno
1762–1763	Dyrektor klas wyższych, czyli gimnazjalnych i prefekt bursy w Akademii Wileńskiej	
1763–1765	Regens jezuickiego Collegium Nobilium w Wilnie	
1763		<i>Wojny znaczniejsze</i> . Wilno; <i>Domowe wiadomości o Koronie Polskiej</i> . Wilno; <i>Domowe wiadomości o Wielkim Księstwie Litewskim</i> . Wilno; <i>Historyja polska ... przez Władysława Lubieńskiego ... napisana</i> . Wilno; „Kalendarzyk polityczny na rok ... 1764”. Wilno. Drukarnia Akademii; „Kalendarzyk polityczny na rok ... 1764”. Wilno. Drukarnia franciszkanów.
1764		„Kalendarzyk polityczny na rok ... 1765”. Wilno.
1765–1768	Rektor kolegium w Kownie	

1765		„Kalendarzyk polityczny na rok ... 1766”. Wilno.
1766		<i>Europa</i> . Wyd. VII. Poznań; „Kalendarzyk polityczny na rok ... 1767”. Wilno.
1767		„Kalendarzyk wileński na rok ... 1768”. Wilno.
1768–1773	Prokurator prowincji litewskiej T.J. Warszawa	
1768		„Kalendarzyk polityczny na rok ... 1769”. Wilno.
1769		„Kalendarzyk polityczny na rok ... 1770”. Wilno.
ok. 1770	Doktorat teologii. Warszawa	
1770		„Kalendarzyk polityczny na rok ... 1771”. Wilno.
1771		<i>Domowe wiadomości o Koronie Polskiej</i> . Wilno; <i>Domowe wiadomości o Wielkim Księstwie Litewskim</i> . Wilno;
1775		<i>Domowe wiadomości o Wielkim Księstwie Litewskim</i> . Wilno; <i>Europa</i> . Wyd. VIII, rozszerzone o dane dotyczące Azji, Afryki, Ameryki i Polski. Wilno.
1776		<i>Flawiusza Wegecjusza Renata o sprawie rycerskiej nauka</i> . Łowicz. <i>O sprawie rycerskiej polskiej nauka</i> . Łowicz.
1777		<i>Wiadomość każdemu obywatelowi Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego potrzebna</i> . Łowicz. <i>Elementarz</i> . Łowicz.
1778		<i>Dzieje pretendentów korony angielskiej</i> . Wyd. II. Wilno

1780		<i>C.F.Nanotte 'a błędy Woltera wybrane z księgi francuskiej. Łowicz.</i>
1781		<i>C.F.Nanotte 'a błędy Woltera wybrane z księgi francuskiej. Nieśwież</i>
po 2.07.1805	Umiera w Warszawie	
1812		<i>Wojny znaczniejsze. Wyd. II. Warszawa</i>

Mapa 2. Peregrynacje Franciszka Paprockiego.

ANEKS 2

Publikacje Franciszka Paprockiego w układzie alfabetycznym

Podstawa: Józef Brown, *Biblioteka pisarzy asystencji polskiej Towarzystwa Jezusowego... przekład z łacińskiego ks. Władysława Klejnowskiego ...* Poznań (1862); Karol Estreicher, *Bibliografia polska. Część trzecia: Bibliografia druków polskich XV–XVIII wieku.* Ogólnego zbioru tomy XII–XXXIV. Kraków 1891–1951; *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”.* Tom VI część I. *Oświecenie*, opracowała Elżbieta Aleksandrowska. Warszawa 1970, s. 5–7; *Polski słownik biograficzny.* T. XXV. Wrocław 1980, s. 181–183 (Elżbieta Aleksandrowska); *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995.* Kraków 1996, s. 490–491; *Biblioteka Narodowa w Warszawie. Katalog starych druków i Centralny katalog starych druków. Polonica XVII–XVIII wieku.*

Błędy Woltera wybrane z księgi francuskiej pod tytułem „Les erreurs de Voltaire”, napisanej przez Franciszka Nonnotta, zaleconej listem Klemensa XIV papieża, z odpowiedziami na nie i [z] życiem tegoż Woltera. Łowicz 1780 i toż Sandomierz 1781.

Domowe wiadomości o Koronie Polskiej abo o Malej i Wielkiej Polsce. Wilno 1763 i toż samo Wilno 1771.

Domowe wiadomości o Wielkim Księstwie Litewskim z przyłączeniem historii tegoż narodu. Wilno 1760, toż Wilno 1763, toż Wilno 1771, toż Wilno 1775.

Dzieje pretendentów do Korony Angielskiej, podczas uroczystego na doktorską dostojność podniesienia Ichmościów Panów Akademików Akademii Wileńskiej Societatis Jesu, do druku podane przez księdza Franciszka Paprockiego S.J. w tejsze Akademii Filozofii Doktora i Profesora. Wilno 1758 i toż Wilno 1778.

Elementarz dla płci męskiej, nowym sposobem i użytecznym ułożony przez X.F.P. Łowicz 1777.

Europa z części świata najprzedniejsza. Warszawa 1754, toż Przemyśl b.d., toż Lwów b.d., toż Warszawa b.d., toż Kalisz 1756, toż Sandomierz 1759, toż Poznań 1766, toż Wilno (wydanie VIII, znacznie rozszerzone tablicami dotyczącymi Azji, Afryki, Ameryki i Polski) 1775.

Flawiusza Wegecjusza Renata, męża zacnego, o sprawie rycerskiej nauka z przydatkiem do tejsze materji pisma z innych, najprzedniejszych autorów, tłumaczona przez Franciszka Paprockiego, dziekana katedralnego inflantskiego, kanonika łowickiego, kawalera Złotej Ostrogi. Tom I: O sprawie rycerskiej lądowej i wodnej w powszechności, Łowicz 1776.

Historja polska z opisaniem rządu i urzędów polskich przez Władysława Łubińskiego ... napisana. Wilno 1763, toż Wilno 1771.

„Kalendarzyk polityczny na rok Pański 1764”. Wilno 1763. Druk Akademii.

„Kalendarzyk polityczny na rok Pański 1764”. Wilno 1763. Druk franciszkanów.

„Kalendarzyk polityczny na rok Pański 1765”. Wilno 1764.

„Kalendarzyk polityczny na rok Pański 1766”. Wilno 1765.

„Kalendarzyk polityczny na rok Pański 1767”. Wilno 1766.

„Kalendarzyk polityczny na rok przestępny 1768”. Wilno 1767.

„Kalendarzyk polityczny wileński na rok Pański 1769“. Wilno 1768.

„Kalendarzyk polityczny wileński na rok Pański 1770“. Wilno 1769.

„Kalendarzyk polityczny wileński na rok Pański 1771“. Wilno 1770.

Kazanie w obłóczynach Mogiłnickiej, starościanki mieszowskiej, miane w kościele WW.PP. wzytek w Warszawie, dnia 26 listopada 1754 roku. (Warszawa 1754).

„Kuryjer Litewski“ (tygodnik wydawany w Wilnie od kwietnia 1760 do końca 1763)

O sprawie rycerskiej polskiej historyja z różnych autorów ojczystych i postronnych i konstytucyj sejmowych zebrana przez Franciszka Paprockiego ... Tom II. Łowicz 1776.

Propositiones philosophicae. Warszawa 1755.

Wiadomości domowe o Wielkim Księstwie Litewskim i Koronie Polskiej dla wygody szkół Societatis Jesu zebrane z dziejopisów polskich i za zezwoleniem zwierzchności wydane. Wilno 1763.

Wiadomość każdemu obywatelowi Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego potrzebna, albo specyfikacyja starostw i królewskich emfiteutycznych, ekspektytatywą, dożywociem summownie i dziedzicznie udysponowanych przez sejm 1775 i 1776 skończony. Łowicz 1777.

„Wiadomości Literackie“ (dodatek do „Kuryjera Litewskiego“). Wilno 1761–1763.

Wiadomość o Księstwie Kurlandzkim i Semigalskim z różnych dziejopisów zebrana. Wilno 1759.

Wojny znaczniejsze przed narodzeniem i po narodzeniu Chrystusa Pana aż do ostatniego pokoju paryskiego i hubertsburskiego roku 1763 między różnemi narodami miane, z wyrażeniem przyczyn wojowania i zwycięstwa, tudzież pożytku lub straty z dłożeniem na swych miejscach imion polskich w rycerskich dziełach znakomitych. Wilno 1763. toż (od czasów Cy-rusa, króla perskiego do śmierci cesarza Oktawiana Augusta) Warszawa 1812.

ANEKS 3

**Wykaz wojen, bitew i traktatów pokojowych,
opisanych przez Franciszka Paprockiego w pracy pt.**

***O sprawie rycerskiej polskiej historyja*, wydanej w Łowiczu w 1776 roku.**

Rubryki: 1 – strona pracy Paprockiego; 2 – data podana przez Paprockiego (w nawiasie data ustalona obecnie); 3 – treść wiadomości podanej przez Paprockiego; 4 – źródło wiadomości, na które powołuje się Paprocki (porównaj aneks 4: „Alfabetyczne zestawienie publikacji, na które powołuje się Franciszek Paprocki w pracy *O sprawie rycerskiej polskiej historyja*).

STRONA	DATA	TREŚĆ	ŹRÓDŁA
7	550	Lech, pierwszy władca Polski, walczy z Niemcami	Bielski, ks. 1; Hartknoch, ks. 1, r. 2.
7–8	550–700	Wizymierz, władca polski, walczy z królem duńskim Sawardem	Bielski, ks. 1
8	około 700	Krakus, władca polski, walczy z nieprzyjaciółmi atakującymi granice jego państwa	Bielski, ks. 1
8	około 760	Przemysław, albo Leszek I, zwycięża wojsko cesarzy rzymskich w bitwie pod Łysą Górą	Bielski, ks. 1
8–9	800	Cesarz Karol Wielki podbija Węgry, ale Polski podbić nie potrafi	Bonfinius, ks. 1, dec. 1; Bielski, ks. 1
9	około 888	Ziemowit, władca polski opanowuje części Moraw, Prus, Pomorza i Kaszub	Bielski, ks. 1
9	892	Syn Ziemowita, Leszek IV, ponownie przyłącza Pomorze do Polski	Bielski, ks. 1
9–10	1003	Bolesław Chrobry zdobywa Pragę i osadza na tronie czeskim Oldrycha	Bielski, ks. 1
1 10–11	1018	Bolesław Chrobry interweniuje na rzecz Świętopelka, zdobywa Kijów	Bielski, ks. 1; Kromer, ks. 5.
2	1060	Bolesław Śmiały interweniuje na rzecz Beli na Węgrzech	Bielski, ks. 1

2	1063	Bolesław Śmiały interweniuje na rzecz Izjasława na Rusi	Bielski, ks. 1
3	1106	Bolesław Krzywousty interweniuje na Węgrzech na rzecz Almusa	Bielski, ks. 1
23	1109	Bolesław Krzywousty odpiera najazd cesarza Henryka na Polskę. Obrona Głogowa, bitwa na Psim Polu	Bielski, ks. 1
11 24	1113–1119	Bolesław Krzywousty opanowuje Pomorze	Bielski, ks. 2; Kromer, ks. 5
24	1158	Najazd Fryderyka Barbarossy na Polskę i układ z nim	Bielski, ks. 2
25–26	1182	Kazimierz Sprawiedliwy interweniując na Rusi odnosi zwycięstwa	Bielski, ks. 2
13	XIII w.	Podboje dokonywane przez książąt litewskich Erdziwila i Zygmunta syna Mingajły	Kojalowicz, c. 1, ks. 3,4,7,8,9; Strykowski, ks. 12, r. 2 i ks. 14; Kromer, ks. 17 i 18; Hatknoch, ks. 1, r.9
26	19.06.1205	Leszek Biały zwycięża księcia halickiego Romana pod Zawichostem	Kromer, ks. 6
26–27	22.06.1264	Bolesław Wstydlivy zwycięża Komiata, władcę zamieszkujących Podlasie Jadźwingów	Bielski, ks. 2; Kromer, ks. 9
27–28	1266	Wojska polskie zwyciężają w bitwie księcia ruskiego Szwarno	Bielski, ks. 2; Kromer, ks. 9
28	3.02.1280	Wojska polskie zwyciężają w bitwie pod Goślicami księcia ruskiego Lwa i docierają aż do Lwowa	Bielski, ks. 2; Kromer, ks.10
13–14	okolo 1319	Giedymin Wielki zaczyna podbój Rusi. Zdobywa Wołyń, Drohiczyn i Brześć.	Kojalowicz, cz. 1, ks. 3, 4, 7, 8, 9; Strykowski, ks. 12, r. 14; Kromer, ks. 16, 26.

14	1320	Giedymin zdobywa Kijów, Żytomierz i inne ośrodki na Ukrainie	j.w.
14	1331	Olgię odbiera Tatarom Podole	
28	27.09.1331	Łokietek zwycięża Krzyżaków w bitwie pod Płowcami	Kromer, ks. 11.
11–12	1340	Wyprawa Kazimierza Wielkiego na Ruś. Opanowanie Lwowa, Przemyśla. Halicza i Trembowli	Bielski, ks. 2; Kromer, ks. 12
29–30	1345	Wojna z Janem Luksemburskim. Zwycięstwa wojsk polskich w bitwach koło Lelowa i koło Olkusza	Bielski, ks. 2; Kromer, ks. 12.
12	1349	Wyprawa Kazimierza Wielkiego na Ruś. Opanowanie Łucka, Włodzimierza, Brześcia, Chelma i Belza	Bielski, ks. 2; Kromer, ks. 18
17	1396	Cesarz turecki Bajazet zwycięża pod Nikopolem króla Węgier Zygmunta Luksemburskiego	Bielski, ks. 3
30–31	1396	Walki Witolda z Tatarami	Strykowski, ks. 14
31	1397	Walki Witolda z Tatarami pod Azowem. Osadzenie jeńców tatarskich nad rzeką Wką.	Strykowski, ks. 14
17	1403	Wojewoda wołoski Aleksander zostaje lennikiem Jagielly	Bielski, ks. 3
14–15	1406	Moskale zadają koło Putywła klęskę Litwinom. Witold atakuje księstwo moskiewskie.	Kojalowicz, cz. 1, ks. 3, 4, 7, 8, 9; Strykowski, ks. 12, r. 14; Kromer, ks. 16, 26
15	1407–1408	Wojna Witolda z Moskwą	
31–32	15.07.1410	Jagiello zwycięża Krzyżaków pod Grunwaldem	Bielski, ks. 3; Strykowski, ks. 15; Kromer, ks. 16, 26
32–33	10.10.1410	Zwycięstwo nad Krzyżakami pod Koronowem	Bielski, ks. 3; Strykowski, ks. 15

33–34	2.11.1410	Zwycięstwo nad Krzyżakami Inflanckimi pod Golubiem	Strykowski, ks. 15
15–16	1414	Wyprawa Witolda na Psków i Wielki Nowogród	Kojalowicz, <i>Hist. Lit.</i> cz. 1, ks. 3, 4, 7, 8, 9; Strykowski, ks. 12, r. 2, ks. 14; Kromer, ks. 17, 18; Hartknoch, ks. 1, r. 9
34–36	1422	Wyprawa Zygmunta Korybutowicza do Czech	Strykowski, ks. 15
46–50	8.09.1514	Zwycięstwo hetmana Konstantego Ostrogskiego nad wojskami rosyjskimi po Orszą	Bielski, ks. 5; Gwagnin; Decjusz
19	1514	Moskiewski książę Bazyli zdobywa Smoleńsk	Kobierzycki, ks. 2; Wassenberg, cz. 1, ks. 1, cz. 2, ks. 2; Piasecki
50–51	19.08.1531	Zwycięstwo hetmana Jana Tarnowskiego nad Wołochami pod Obertynem.	Bielski, ks. 5; Gwanin; Dantyszek
51–52	1535	Podczas wojny polsko-rosyjskiej wojska polsko-litewskie zdobywają Homel i Starodub.	Bielski, ks. 5; Gwagnin; Strykowski
5	1559	Pomoc zbrojna dla mistrza Krzyżaków Inflanckich przeciw kniaziowi moskiewskiemu	Strykowski, ks. 25;
18	1561	Krzyżacy Inflanccy poddają swój kraj królowi Zygmunтови Augustowi	Kojalowicz, ks. 8; Neugaber
56	1561	Walka ze Szwedami w Inflanckach.	Bielski, ks. 5; Strykowski, ks. 25
52–53	1562	Bitwa pod Newlem podczas wojny polsko-moskiewskiej z lat 1560–1570.	Bielski, ks. 5; Strykowski, ks. 25; Gwagnin
19	1563	Car moskiewski zajmuje Polock.	
53	1564	Zwycięstwo polskie w bitwie nad Ułą.	
55	20.07.1567	Zwycięstwo polskie w bitwie pod Czaśnikami.	

55–56	1568	Zwycięstwo polskie pod Leplem.	j.w.
58	1577	Car moskiewski zdobywa większość zamków w Inflantach	Bielski, ks. 6; Strykowski, ks. 25; Pistor, t. 3
56	18.04.1577	Zwycięstwo wojsk polskich nad Gdańszczanami pod Tczewem	Bielski, ks. 6; Strykowski, ks. 25
59	1578	Wojska polskie odzyskują część zamków w Inflantach	Bielski, ks. 6; Strykowski, ks. 25; Pistor, t. 3
59	1579	Batory zdobywa Połock i inne zamki	
60	1580	Batory zdobywa Wielkie Łuki i inne zamki	
60	1581–1582	Batory oblega Psków. Zagon Radziwilla i Kmity sięga aż po Staricę. Zawarcie pokoju	
61–62	1587–1588	Walki z najazdem arcyksięcia Maksymiliana Habsburga. Działania pod Krakowem.	Piasecki; Lengnich, <i>Hist. Pol.</i> ; <i>Dokończenie Bielsk.</i> ; W. Łubieński, <i>Hist. Pol.</i>
61–62	24.01.1588	Zwycięstwo Jana Zamoyskiego nad arcyksięciem Maksymilianem w bitwie pod Byczyną	
62	1595	Zbrojna wyprawa Jana Zamoyskiego do Moldawii	
63	1600	Ponowna wyprawa Jana Zamoyskiego do Moldawii	
64	1600	Szwedzi zdobywają Inflanty (z wyjątkiem Rygi i Kokenhauzen)	<i>Dokończenie Bielsk.</i> ; Lengnich, <i>Hist. Pol.</i> ; Pufendorf, <i>Introd. à l'histoire</i> , t. 3, ks. 4; Skarga, <i>Kazania przyg.</i>
64	1601	Radziwill zwycięża Szwedów pod Kokenhauzen	<i>Dokończenie Bielsk.</i> ; Lengnich, <i>Hist. Pol.</i> ; Pufendorf, <i>Introd. à l'histoire</i> , t. 3, ks. 4; Skarga, <i>Kazania przyg.</i>
64	1601	Jan Zamoyski odbiera Inflanty Szwedom	

64-65	1603	Karol Chodkiewicz odnosi pod Weissensteinem zwycięstwo nad Szwedami	j.w.
66-69	1604-1608	Poparcie polskie dla Dymitra Samozwańca I. Zwycięstwo Dymitra nad Borysem Godunowem pod Rylskiem.	<i>Dokończenie Bielsk.;</i> <i>Pufendorf, Introd.</i> <i>à l'histoire</i> , t. 4, ks. 2; <i>Lacombe, Histoire;</i> Kobierzycki; W. Łubieński, <i>Hist. Pol.;</i> Piasecki
68	20.06.1605	Wkroczenie wojsk polskich z Dymitrem Samozwańcem I do Moskwy	
65-66	27.09.1605	Karol Chodkiewicz odnosi zwycięstwo nad Szwedami pod Kircholmem	<i>Dokończenie Bielsk.;</i> <i>Lengnich, Hist. Pol.;</i> <i>Pufendorf, Introd.</i> <i>à l'histoire</i> , t. 3, ks. 4; <i>Skarga, Kazania przyg.</i>
69	17.05.1606	Śmierć Dymitra Samozwańca I i towarzyszących mu żołnierzy polskich w Moskwie	<i>Dokończenie Bielsk.;</i> <i>Pufendorf, Introd.</i> <i>à l'histoire</i> , t. 4, ks. 2; <i>Lacombe, Histoire;</i> Kobierzycki; W. Łubieński, <i>Hist. Pol.;</i> Piasecki
70	1608	Poparcie magnatów polskich dla Dymitra Samozwańca II doprowadza do jego zwycięstwa nad wojskami cara Wasyla Szujskiego pod Kozielskiem i założenia obozu pod Moskwą	
19, 71	1609-1611	Oblężenie Smoleńska przez wojska polskie zakończone zdobyciem miasta	Kobierzycki, ks. 2, Wassenberg, Piasecki, <i>Dokończenie Bielsk.;</i> <i>Pufendorf, Introd.</i> <i>à l'histoire</i> , t. 4; <i>Lacombe, Histoire;</i> W. Łubieński, <i>Hist. Pol.;</i>
72	8.07.1610	Hetman Żółkiewski zwycięża wojska rosyjskie pod Kluszynem a następnie wkracza do Moskwy	

74	10.1613	Polska załoga kremla moskiewskiego poddaje się wojskom rosyjskim	j.w.
75	1616	Zbrojne wyprawy Samuela Koreckiego i Michała Wiśniowieckiego do Mołdawii	
19	1617–1618	Wyprawa królewicza Władysława do Moskwy. Zdobyć Możejską.	
75–76	1618	Walki Żółkiewskiego z Turkami. Traktat w Buszy	
19–20	1619	Rozejm dywiliński kończy wojnę z Rosją	
77	17.09.1620	Bitwa wojsk polskich pod wodzą Stanisława Żółkiewskiego z Turkami i Tatarami pod Cecorą	
78	6.10.1620	Śmierć Żółkiewskiego podczas odwrotu spod Cecory	
79	11.1620	Sejm uchwała podatki na wojnę z Turkami	
79–80	16.08.1621	Założenie obozu warownego pod Chocimiem atakowanego od 30.08 przez Tatarów i od 2.09 przez Turków	
81	10.10.1621	Odwrót Turków spod Chocimia	
81	1621	Początek wojny polsko-szwedzkiej. Szwedzi zdobywają Rygę i Mitawę	
81	1625	Dalsze walki ze Szwedami	
81–82	17.09.1626	Porażka wojsk polskich w bitwie ze Szwedami pod Gniewem	
82	1627	Kapitulacja grupy szwedzkiej pod Czarnem (Hamersztynem)	
83	7–8.08.1627	Nierozegrana bitwa ze Szwedami pod Tczewem	

84	28.11.1627	Zwycięstwo floty polskiej nad szwedzką w bitwie morskiej pod Gdańskiem (pod Oliwą)	j.w.
84–85	1628	Zwycięstwo polskie nad Szwedami pod Ostródą	
85–87	1629	Zwycięstwo polskie nad Szwedami pod Trzcianą	
87	1629	Rozejm ze Szwecją w Starym Targu	
87	1633	Uwolnienie Smoleńska od oblężenia rosyjskiego	Kobierzycki; Twardowski, <i>Wład. IV; Dokończ. Bielsk.</i> ; Piasecki
88	24.07.1633	Zwycięstwo wojsk polskich nad Tatarami pod Sasowym Rogiem	
88	22.10.1633	Zwycięstwo wojsk polskich nad Tatarami i Turkami pod Kamieńcem Podolskim	
87	1634	Kończący wojnę traktat nad rzeką Polonką	
91	1637	Bitwa pod Kumejkami. Pokonanie powstania Pawluka	Piasecki
20–21	1648–1667	Okres wojen z Kozakami, Tatarami, Moskwą, Szwecją, Węgrami (Rakoczy), i Prusakami (elektor brandenburski). Plan rozbioru Polski	Lengnich, <i>Hist. Pol.</i> ; <i>Diarium Europaeum</i> ; Kochowski; Rudawski; Hartknoch
89–92	1648	Wojna z Bohdanem Chmielnickim i chanem perekopskim. Bitwy pod Żółtymi Wodami i Korsuniem.	Twardowski, <i>Wojna dom</i> ; Pastorius, <i>Bellum</i> ; <i>Dokończenie Bielsk.</i> ; Kochowski; Białoblocki;
92	1649	Walki z Kozakami pod Barem, Międzybożem i Szarogrodem	
92–93	1649	Działania Jeremiego Wiśniowieckiego przed Zbarażem	
94–110	10.07.– 25.08.1649	Obrona Zbaraża – szczegółowy opis działań, m.in. siedmiu odpartych szturmów	

110–111	31.07.1649	Zwycięstwo Janusza Radziwiłła nad Kozakami pod Łojowem	j.w.	
102–109	1649	Szczegółowy opis działań pod Zborowem aż do zawarcia ugody		
112	1650	Sejm uchwała podatki na walkę z Kozakami		
112–114	28–30.06.1651	Bitwa pod Beresteczkiem		
116	23–28.09.1651	Działania pod Białącerkwią i zawarcie ugody z Kozakami		
116	2–3.06.1652	Kłęska wojsk koronnych w bitwie z Kozakami i Tatarami pod Batohem		
117	1653	Obrona polskiego obozu pod Żwańcem przed Kozakami i Tatarami		
118–120	1654–1656	Wojna polsko-rosyjska. Armie carskie uderzają – jedna na Litwę, druga na Ukrainę. Bitwy pod Szklowem, Humaniem i Ochmatowem		
126–134	1655–1660	Wojna polsko-szwedzka		<i>Dokończenie Bielski; W. Łubieński, Hist. Pol.; Twardowski, Wojna dom. Kochowski</i>
127	07.1655	Najazd szwedzki na Polskę		
128	29.12.1655	Zawiązanie konfederacji tyszowieckiej		
130	7.04.1656	Zwycięstwo Czarnieckiego pod Warką		
131	1656	Zdobycie obsadzonej przez Szwedów Warszawy		
132	1656	Posilki przysłane Polakom przez cesarza		
132	1657	Najazd Rakoczeo		
133	24.07.1657	Kapitulacja Rakoczeo pod Międzybożem		
134	1658	Wyprawa Czarnieckiego do Danii		
21 i 134	3.05.1660	Pokój w Oliwie		

120 –126	1657–1667 1657 1660 27.06.1661 17.10.1661	Wojna polsko-rosyjska. Zwycięstwo rosyjskie pod Wilnem. Zwycięstwo Kozaków Wyhowskiego nad Rosjanami pod Konotopem. Zwycięstwo wojsk polskolitewskich nad wojskami Chowańskiego pod Polonką. Walki pod Cudnowem, zakończone 1.11.1661 kapitulacją Rosjan.	j.w.
21 i 126	30.01.1667	Zawarcie pokoju w Andruszowie	
134	1667	Zwycięstwo hetmana Jana Sobieskiego nad Tatarami i Kozakami pod Pohajcami	<i>Dokończenie Bielsk.</i> W. Łubieński, <i>Hist. Pol.</i> ;
21	1672	Turcy zdobywają Kamieniec Podolski	Hartknoch, ks. 1, r. 10; Lengnich, <i>Hist. Pol.</i> ; Coyer, <i>Histoire</i> ; Desroches, <i>Histoire</i> ; Ketteler
21	1673	Uchwała sejmowa dotycząca wojny z Turcją	
135–136	11.11.1673	Zwycięstwo hetmana Jana Sobieskiego nad Turkami pod Chocimiem	W. Łubieński, <i>Hist. Pol.</i> ; <i>Dokończenie Bielsk.</i> ; Lengnich, <i>Hist. Pol.</i> ;
136–137	18.11.1674	Zdobycie Baru przez wojska polskie.	Ketteler; Zaluski;
137	1675	Zwycięstwo nad Tatarami pod Złoczowem.	Pufendorf, <i>Introd. à l'histoire</i> ;
137	24.08.1675	Zwycięstwo nad Tatarami pod Lwowem (Lesienicami).	<i>Dokończenie Bielsk.</i> ;
137	21.09.– 4.10.	Obrona Trembowli.	W. Łubieński, <i>Hist. Pol.</i> ; Lengnich, <i>Hist. Pol.</i> ;
137–138	1675 1676 25.09.– 14.10.1676 17.10.1676	Sejm uchwała podatki na wojsko. Obrona obozu polskiego pod Żórawnem przed Turkami i Tatarami. Zawarcie rozejmu z Turcją.	

6, 22, 138–143	1683 15.07.1683 15.08.1683 6.09.1683 12.09.1683 7.10.1683 9.10.1683 23.12.1683	Wiedeńska wyprawa Jana III Sobieskiego. Początek oblężenia Wiednia przez Turków. Wojsko polskie wyrusza z Warszawy. Początek przeprawy wojsk polskich przez Dunaj pod Tulln. Zwycięstwo nad Turkami pod Wiedniem. Pierwsza bitwa pod Parkanami. Druga bitwa pod Parkanami. Powrót Jana III z częścią wojsk do Krakowa.	j.w.
22 114–145	1684 1684 1685 1686 1686 26.01.1699	Polska zawiera sojusz antyturecki z Wenecją. Wyprawa króla Jana III przeciw Turkom. Odzyskanie Jazłowca. Wyprawa hetmana Stanisława Jabłonowskiego na Wołoszczyznę Wyprawa Jana III na Wołoszczyznę. Zdobycie Jass. Polska zawiera przymierze antytureckie z carem Piotrem. Traktat karłowicki. Polska odzyskuje Kamieniec Podolski, Podole i część Ukrainy.	Hartknoch; Lengnich, <i>Hist. Pol.</i> ; Coyer, <i>Histoire</i> ; Desroches, <i>Histoire</i> ; Ketteler; Żałuski; Pufendorf, <i>Introd. à l'histoire</i> ; <i>Dokończenie Bielsk.</i> ; W. Łubieński, <i>Hist. Pol.</i> ; Lengnich, <i>Hist. Pol.</i> ;
146	29.10.1706	Zwycięstwa wojsk polsko-sakso-rosyjskich nad Szwedami pod Kaliszem	Massuet, <i>Histoire</i> , t. 3; Voltaire, <i>Hist. de Charles XII</i> ; Ketteler; <i>Dokończenie Bielskiego</i>

ANEKS 4

**Alfabetyczne zestawienie publikacji, na które powołuje się
Franciszek Paprocki w pracy pt.
*O sprawie rycerskiej polskiej historyja z różnych autorów ojczyustych
i postronnych i konstytucyj sejmowych zebrana,
wydanej w Łowiczu w roku 1776.***

Skróty zastosowane w zestawieniu:

- E. tom i strona – Karola Estreichera *Bibliografia polska. Część trzecia. Bibliografia druków polskich XV–XVIII wieku*. Ogólnego zbioru t. XII–XXXIV. Kraków 1891–1951.
- NUC tom i strona – *The National Union Catalog. Pre-1956 Imprints*, t. 1–685 i suplement t. 686–754. Mansell 1968–1981.
- P.II. i strona – Franciszek Paprocki, *O sprawie rycerskiej polskiej*. Łowicz 1776.
- Abbrégé chronologique de l'histoire de Pologne*. Warszawa 1763. P.II.242, 244.
- Aelianus (I/II w. n.e.), *De militaribus ordinibus instruendis*. Wenecja 1552, Lejda 1613. P.II.198
- Beauplan, Wilhelm le Vasseur de (1600–1673), *Description des contrées du Royaume de Pologne, contenués depuis les confins de la Moscovie jusques aux limites de la Transylvanie*. Rouen 1640 i późniejsze wydania. E.XII.423. P.II.268.
- Białobocki (Białobłocki) Jan (ok. 1600–po 1661), *Klar męstwa*, Kraków 1649. E.XIII.3–4. P.II.268
- Bielski Joachim (ok. 1550–1599), *Kronika polska Marcina Bielskiego, nowo przez... syna jego, wydana*. Kraków 1597 i późniejsze wydania. E.XIII.88. P.II.6–7, 22, 146–148, 171, 174, 193, 202–204, 216, 220, 241, 242, 248, 252, 254–257, 262–265, 466, 469, 495.
- Bielski Marcin (ok. 1495–1575), *Kronika wszytkiego świata*. Kraków 1551 i późniejsze wydania. E.XIII.84–88. P.II.146.
- Bohomolec Franciszek (1720–1784), *Zbiór dziejopisów polskich*. T. I. *Kronika Marcina Bielskiego, niegdyś w Krakowie drukowana, teraz znowu z doprowadzeniem aż do Augusta III przedrukowana w Warszawie 1764*. E.XIII.229.
- Bonfinius Antonius Asculanus (1427–1502), *Rerum hungaricarum decades libris XLV comprehensae*. Bazylea 1543 i późniejsze wydania, E.XIII.262. P.II.204.
- Boter (Botterus) Jan Bonesius (1540–1617), *Poloniae descriptio*. Lejda 1627. E.XIII.293. P.II.204.
- Boulenger Jules César (1558–1628), *Historiarum sui temporis libri tredecim, quibus res toto orbe gestae ab anno 1560 ad annum 1612 continentur*. Lugduni 1619. NUC.69.308. P.II.397.
- Chwałkowski Jan Jerzy, *De jure armorum*. 1685. E.XIV.234 (tylko u Paprockiego). P.II.269, 270.
- Chwałkowski Mikołaj (zm. po 1700, przed 1712), *Regni Poloniae ius publicum ex statutis ac constitutionibus depromptum*. Królewiec 1676 i późniejsze wydania. E.XVI.235. P.II.490.
- Connor Ryszard Bernard (1669–1698)
- *The history of Poland*. Londyn 1690 i 1698. E.XIV, 364.
 - *Descriptio Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*. Przekład Wawrzyńca de Kolf w *Historiarum collectio magna*. T.II. Warszawa 1762. E.XIV.364. P.II.247, 264, 269.

- Coyer Gabriel Franciszek (1708–1784), *Histoire de Jean Sobieski, roi de Pologne*. T. I–II. Paryż 1761, t. I–III. Warszawa 1761. E.XIV, 436–437. P.II.22, 23, 410.
- Daniel Gabriel (1649–1728), *Histoire de la milice française*. Paryż 1721. P.II.60.
- Dantyszek Jan (1485–1548), *Victoria serenissimi Sigismundi I regis Poloniae... contra Voyvodam Moldaviae ... in mense Augusto preterito et consumata XXII die ejusdem mensis A.D. 1531*. [w:] Pistorius Ioannes, *Polonicae historiae corpus*, t. III, Bazylea 1582, s. 11–12. E.XXIV.333. P.II.147.
- Decjusz Jodok Ludwik (ok. 1485–1545), *De vetustatibus Polonorum liber I; de Jagellonum familia liber II; de Sigismundi regis temporibus liber III* [w:] Pistorius Ioannes, *Polonicae historiae corpus*, t. II, Bazylea 1582, s. 260–340. E.XXIV, 333. P.II.147.
- Desroches de Parthenay Jean, *Histoire de Pologne sous le règne d'Auguste II*. La Haye 1733–1734. E.XV.160–161. P.II. 22–23, 489, 498.
- Dictionnaire militaire portatif, contenant tout les termes propres à la guerre*. Paryż 1759. P.II.201.
- Długosz Jan (1418–1489), *Historia polonica*. Dobromil 1615. *Historiae polonicae libri XII*. Gdańsk 1711. E.XV.244. P.II. 160, 171, 202.
- Folard, Jean Charles de (1699–1752), *Histoire de Polybe ... traduite du grec par Vincent Thuillier ... avec un commentaire ou un corps de science militaire ... par ...* Paris 1727. NUC.76.575. P.II.160.
- Fredro Andrzej Maksymilian (ok. 1620–1679)
- *Gestorum populi Poloni sub Henrico Valesio ...* Gdańsk 1652. E.XVI.307. P.II.169, 189, 194, 216, 218, 280, 495, 500.
 - *Potrzebne konsyderacyje okolo porządku wojennego i pospolitego ruszenia*. Słuck 1675. E.XVI. 310–311. P.II.285, 498, 500.
- Frontinus Sextus Julius (ok. 30–104), *Strategemata*. Ed. princ. Rzym 1474, liczne późniejsze wydania i tłumaczenia. NUC 186, 567–572. Tłumaczenia polskie: Poznań 1609 (E.XVI.341) i Warszawa 1787 (E.XXIV. 192–193)
- Gwagnin Aleksander (1534–1614),
- *Sarmatiae Europaeae descriptio*. Kraków 1578 i późniejsze wydania oraz tłumaczenia:
 - *Kronika Sarmacyjej europejskiej*. Kraków 1611. E.XVII.480. P.II.147, 484.
- Hartknoch Krzysztof Jan (1644–1687), E.XVII. 45–49, *Respublica Polonica duobus libris illustrata*. Frankfurt i Lipsk 1678 i późniejsze wydania (obejmuje m.in. traktaty: *De nobilitate* i *De militia*). P.II. 22–23, 166, 189, 234, 235, 240, 244.
- Herburt Jan (1508–1576). E.XVIII. 129–133.
- *Statuta Regni Poloniae*. Kraków 1563 i późniejsze wydania. P.II. 164–165, oraz tłumaczenie polskie:
 - *Statuta i przywileje koronne*. Kraków 1570
- Hübner Johann (1668–1731), *La géographie universelle, où l'on donne une idée abrégée des quart parties du monde ... traduite de l'allemand*. Bazylea 1746. NUC 258, 505. P.II. 198, 201.
- Januszowski Jan (1551–1613), *Statuta, prawa i konstytucyje koronne, lacińskie i polskie, z statutów Łaskiego i Herburta i z konstytucyj koronnych zebrane*. Kraków 1600. E.XVIII. 479. P.II.160, 164, 165.
- Ketteler Joannes Jacobus, *Vienna Austriae a Turcis barbare oppugnata, gloriose a Christianis defensa et victoriose liberata anno 1683 12 septembris*. E.XIX. 234. P.II. 22–23, 201.

- Kobierzycki Stanisław (zm. 1665) E.XIX. 350–351. *Historia Vladislai, Poloniae et Sveciae principis*. Gdańsk 1655, Amsterdam 1698. P.II. 23, 220, 373.
- Kochowski Wespazjan (1633–1700). E.XIX. 377–382. *Annalium Poloniae ab obitu Vladislai IV. Climacter primus*. Kraków 1683. *Climacter secundus*. Kraków 1688. *Climacter tertius*. Kraków 1698. *Climacter quartus* (nie wydany drukiem) P.II. 23, 220, 497, 501.
- Kojałowicz Wijuk Wojciech (1609–1677). E.XIX. 399–405, *Historiae Lithuaniae pars prior*. Gdańsk 1650; *pars secunda*. Antwerpia 1669. P.II. 22, 23, 464.
- Kołodzki Augustyn (zm. 1720). E.XIX. 430–432, *Thron ojczysty, abo pałac wieczności w krótkim zebraniu monarchów, książąt i królów polskich*. Poznań 1707 i późniejsze wydania. P.II. 497, 498.
- Konstytucje sejmowe z lat 1347–1736 w Volumina legum*, t. I–VI. Warszawa 1732–1739. E.XXXI-II. 321–323. Lata: 1538 (P.II. 175, 189), 1545 (P.II. 172), 1562 (P.II. 217), 1573 (P.II. 173, 250), 1576 (P.II. 173, 206), 1578 (P.II. 161, 166), 1587 (P.II. 140, 250), 1588 (P.II. 173), 1601 (P.II. 166), 1607 (P.II. 229), 1609 (P.II. 179), 1613 (P.II. 166, 195), 1616 (P.II. 168), 1620 (P.II. 176, 179, 189, 230, 232), 1621 (P.II. 175, 176, 178, 189), 1624 (P.II. 212), 1632 (P.II. 251), 1633 (P.II. 232, 235), 1637 (P.II. 237), 1638 (P.II. 235, 237), 1641 (P.II. 166, 235), 1646 (P.II. 212), 1647 (P.II. 208), 1648 (P.II. 251), 1649 (P.II. 208), 1652 (P.II. 208), 1653 (P.II. 235), 1654 (P.II. 235), 1655 (P.II. 237), 1662 (P.II. 230, 232), 1667 (P.II. 230, 232, 235), 1669 (P.II. 208), 1676 (P.II. 178, 208), 1677 (P.II. 209, 237), 1683 (P.II. 177), 1699 (P.II. 208), 1710 (P.II. 237), 1716 (P.II. 208), 1717 (P.II. 221, 222, 226, 227, 234), 1726 (P.II. 168, 212), 1733 (P.II. 210), 1736 (P.II. 208, 231), *Konstytucje sejmowe z lat 1764–1776 wydane indywidualnie* (E.XX. 36) – lata: 1764 (P.II. 243), 1766 (P.II. 212), 1774 (P.II. 5 n1b), 1775 (P.II. 208, 229, 236, 238), 1776 (P.II. 178).
- Kromer Marcin (ok. 1512–1589). E.XX. 276–286
- *Oratio in funere ... Sigismundi ... regis*. Kraków 1548 i liczne późniejsze wydania. P.II 146–148.
 - *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX*. Bazylea 1555 i liczne późniejsze wydania. P.II. 22, 23, 171, 202, 214, 238, 241, 245, 459, 480.
 - *Polonia sive de situ, populis, moribus, magistratibus et republica regni Polonici libri duo*. Kolonia 1577, Bazylea 1577 i późniejsze wydania. P.II. 204, 213, 214.
- Lacombe Jakub (1724–1801). E.XXI. 19–20
- *Histoire des revolutions de l'empire de Russie*. Amsterdam 1760. P.II. 147, 466, 490.
 - *Historyja odmian zaszyłych w państwie rosyjskim* (przekład Grzegorza Książewicza). Warszawa 1766.
- Lengnich Gotfryd (1687–1774). E.XXI. 167–174.
- *Historia Polona a Lecho in annum 1748*. Gdańsk 1750. E.XXI. 170, P.II. 189, 212, 234.
 - *Ius publicum Regni Poloniae*. T. I–II. Gdańsk 1742–1746. E.XXI. 170–171. P.II. 189, 212, 234.
- Loccenius Joanes (1598–1677), *Historiae Svecanae ... libri novem*. Frankfurt i Lipsk 1676. NUC 333, 456–457. P.II. 483.
- Lucanus Marcus Annaeus (39–65). NUC 344, 99–112. E.XXI.489
- *Pharsalia*. Ed. princ. Rzym 1469 i liczne późniejsze wydania.
 - *Pharsalia*. Kraków 1533. P.II.149.
 - *Odrodzona w ojczystym języku Farsalia*. Tłumaczenie Jana Alana Burdzińskiego. Oliwa 1691.

- *Pharsalia po polsku przetłumaczonego Lukana*. Tłumaczenie Stanisława Chrościńskiego. Oliwa 1690.
- Lubieński Stanisław (1573 lub 1577–1640). E.XXI, 440–443, *Opera posthuma*. Antwerpia 1643 (w tym m.in. *De motu civili in Polonia libri quattuor*. P.II. 162, 375.
- Lubieński Władysław Aleksander (1703–1767). E.XXI. 443–447, *Historja polska z opisaniem rządu i urzędów polskich*. Wilno 1763 (wydał Franciszek Paprocki razem z pozycjami: *Domowe wiadomości o Wielkim Księstwie Litewskim* i *Domowe wiadomości o Koronie Polskiej*) Wilno 1771. P.II.147.
- Marinius Franciszek – patrz Sachs (Saxen) Jan
- Massuet Piotr (1698–1776). E.XXII, 219–221, *Histoire des rois de Pologne*. T.I–II. Amsterdam 1734 i późniejsze wydania. P.II.148.
- Modrzewski Frycz Andrzej (ok. 1503–1572). E.XXII.487.
- *Commentariorum de Republica emendanda libri quinque ... liber tertius De bello*. Kraków 1551 (księgi I–V).
- *O poprawie Rzeczypospolitej księgi czwore ... przez Cypriana Bazylika z łacińskiego na polski przetłumaczone*. Łosk 1577 i Wilno 1770. P.II. 195, 196.
- Neugebauer Salomon (zm. 1615). E.XXIII. 87–89, *Historiae rerum poloniarum libri*. Frankfurt 1611 (do roku 1444) i Hanau 1618 (do roku 1586). P.II. 23, 238, 242, 483.
- Niesiecki Kasper (1684–1744). E.XXII. 128–129, *Korona polska*. T. I–IV. Lwów 1738–1743. P.II. 233, 459.
- Paprocki Bartłomiej (ok. 1543–1614). E.XXIV. 58–79, *Gniazdo cnoty*. Kraków 1578. P.II. 351, 459.
- Parthenay de Desroches Jean – patrz: Desroches de Partenay Jean
- Pastorius Joachim Hirtenberg (1611–1682). E.XXV. 109–120.
- *Bellum scythico-cosacicum, seu de conjuratione Tartarorum, Cosacorum et plebis Russicae contra Regnum Poloniae*. Gdańsk 1680 i późniejsze wydania. P.II. 146–148, 240.
- *Historiae Poloniae pars prior*, Gdańsk 1685. P.II. 146–148, 240.
- Philemori Irenici Elisii *Diarium Europaem*. T. I–XLIV, b.m. 1659–1683. E.XV. 169. P.II. 22, 23.
- Piasecki Paweł (1579–1649). E.XXIV, 230–234, *Chronica gestorum in Europa singularium*. Kraków 1645 i późniejsze wydania. P.II. 22, 23, 147, 239, 244, 251, 464, 469, 470, 475, 484–486, 495, 498, 501.
- Pistorius Jan Nepomucen (1544–1607). E.XXIV. 332–335, *Polonicae historiae corpus*. T. I–III. Bazylea 1582. P.II. 147.
- Polybios (ok. 200–ok. 118 p.n.e.). NUC 464, 483–493, *Histoire de Polybe nouvellement traduite du grec par ... Vincent Thuillier ... avec un commentaire ou corps de science militaire ... ou toutes les grandes parties de la guerre ... sont expliquées ... par M. de Folard ...* Amsterdam 1753. P.II. 494.
- Potocki Paweł (zm. 1674). E.XXV. 153–154, *Saeculum bellatorum et togatorum seu centuria eligiorum clarissimorum virorum Polonorum et Lithuanorum*. Kraków 1702. P.II. 459.
- Pruszcz Piotr Jacek (1605–ok. 1668). E.XXV. 330–332, *Forteca monarchów i całego Królestwa Polskiego duchowna*. Kraków 1737. P.II. 146–148.
- Przyłuski Jakub (zm. 1554). E.XXV. 373–377.
- *Statuta Regni Poloniae*. Kraków 1548.

- *Leges seu statuta ac privilegia Regni Poloniae*. (Kraków) 1553. P.II. 149, 242.
- Pufendorf Samuel (1632–1694). E.XXV. 401–403. NUC 475, 76–88.
- *De rebus gestis Friderici Wilhelmi Magni*. T. I–II. Berlin 1695. P.II. 242.
- *Histoire de Suede avant et depuis fondation de la monarchie*. Amsterdam 1732 i dalsze wydania. P.II. 22, 23, 475, 484.
- *Introduction à l’histoire général et politique de l’univers*. Utrecht 1685, Amsterdam 1721, Paris 1753, P.II. 146–148, 466, 467, 483, 489, 490.
- Réal de Curban, Gaspard de (1682–1732). NUC 483, 430. E.XXVI. 139, *La science du gouvernement*. Paris 1751–1765 i dalsze wydania. P.II. 493.
- Rudawski Warzyniec Jan (1617–1690). E.XXVI. 455–457, *Historiarum Poloniae ab excessu Vladislai IV ad pacem Olivensem usque libri IX*. Warszawa i Lipsk 1755. P.II. 23.
- Sachs (Saxen) Jan ze Wschowy (Marinius Franciszek) (zm. 1680). E.XXVII. 10–11, *De scopo Reipublicae Polonicae*. Wrocław 1665. P.II. 149, 189, 247, 248, 495.
- Sarnicki Stanisław (ok. 1532–1597). E.XXVII. 140–150, *Annales sive de origine et rebus gestis Polonorum et Lithuanorum*. Kraków 1587. P.II. 147.
- Schurzfleisch Konrad Samuel (1642–1708). E.XXVII. 303–305, *Stephanus Razin Donicus Cosacus*. Lipsiae 1698. P.II. 243.
- Skarga Powęski Piotr (1536–1612). E.XXVIII. 132–170, *Kazania przygodne*. Kraków 1610 i Wilno 1738. P.II. 147.
- Sobieski Jakub Starszy (1588–1646). E.XXVIII. 348, *Commentariorum Chotinensis belli libri tres*. Gdańsk 1646. P.II. 244.
- Solikowski Jan Dymitr (1539–1603). E.XXVIII. 36–48, *Commentarius brevis rerum Polonicarum a morte Sigismundi Augusti, Poloniae regis*. Gdańsk 1647. P.II. 191.
- Starowolski Szymon (1588–1656). E.XXIX. 186–215.
- *Eques Polonus*. Wenecja 1628. P.II. 160, 270.
- *Institutorum rei militaris libri VIII*. Kraków 1639 i późniejsze wydania. P.II. 232, 248.
- *Polonia*. Kolonia 1632 i późniejsze wydania. P.II. 169, 190, 244, 248.
- *Reformacyja obyczajów polskich* B. m. i r. (ok. 1650). P.II. 151, 498.
- *Sarmatiae bellatores*. Kolonia 1631 i Wrocław 1734. P.II. 373, 459.
- Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego ... roku 1588 wydany ... po raz drugi polskim językiem ...* Wilno 1619 i późniejsze wydania. E.XXIX, 231–241. P.II. 164, 165, 175, 177, 178, 186.
- Strykowski Maciej (1547–po 1502). E.XXIX, 350–357, *Która przed tym nigdy świata nie widziała kronika polska, litewska, żmudzka i wszytkiej Rusi*. Królewiec 1582 i Warszawa 1766. P.II. 6, 7, 22, 203, 216, 239, 241, 258–262, 264, 265, 267, 496, 499.
- Summarius umiarkowania monety starej z dzisiejszą*. Kraków 1641. E.XXX. 53–54.
- Summarius umiarkowania monety starej z dzisiejszą*. B. m. 1752 i Kraków 1755. E.j.w. P.II. 171, 205, 216, 220.
- Tacitus, Publius Cornelius (ok. 55–ok. 120). NUC 581. 148–245, *Opera*. Ed. princ. Wenecja ok. 1473 i liczne późniejsze wydania, w tym *De origine et situ Germanorum*. P.II. 245.
- Twardowski Samuel (1600–1660). E.XXXI. 433–444.
- *Władysław IV król polski i szwedzki*. Leszno 1649 i 1650. P.II. 147.

– *Wojna domowa z Kozaki i Tatary, Moskwą, po tym Szwedami i Węgry przez lat dwanaście tocząca się dotąd*. Kraków 1660 i Kalisz 1681. P.II. 147.

Vegetius Flavius Renatus (IV w. n. e.). E.XXXII. 284–285, *O sprawie rycerskiej nauka... tłumaczona przez Franciszka Paprockiego*. Łowicz 1776. P.II. 6 nlb, 189, 198, 253, 255, 256, 260, 263, 356, 494, 502, 513.

Voltaire (François-Marie Arouet) (1694–1778), *Histoire de Charles XII*. Rouen 1730. P.II. 148.

Wassenberg Eberhard (1610–1668). E.XXXII. 243–257, *Gestorum ... Vladislai IV Poloniae et Sveciae regis pars prima principem ... repraesent, ... pars secunda regem ... repraesentans*. Gdańsk 1641–1642 i późniejsze wydania. P.II. 23, 464.

Załuski Andrzej Chryzostom (1650–1711). E.XXXIV. 156–173, *Epistolarum historico-familiarum tomus I–III*. Braniewo 1709–1711, *tomus IV*. Wrocław 1761. P.II. 148, 464.

A study by Rev. Franciszek Paprocki, S.J., on the history of wars and the Polish military published in 1776

SUMMARY

The author presents a hitherto overlooked historical work on war and the military, namely the book by the Polish Jesuit, Rev. Franciszek Paprocki (1723–1805), entitled „O sprawie rycerskiej polskiej historyja“ [The history of the Polish knightly cause], published at Łowicz in the year 1776, i.e. seventy years earlier than the work currently considered to be the first dealing with that subject-matter.

The author gives a brief account of the life and work of Rev. Paprocki, including his activities as teacher and publisher, and then goes on to discuss in some detail the contents of his book. The first part of the book is devoted to the history of wars fought by Poland since its earliest years as a state until the beginning of the 18th century; the second part of the book deals with the organization of the Polish military, as well as with its equipment and its art of war in the period under discussion.

The article is supplemented by four appendices, which contain a detailed listing of the data and their documentation. Appendix 1 covers the the chronology of events relating to Rev. Paprocki's life and work, including his teaching and publishing. Appendix 2 provides an alphabetical list of Rev. Paprocki's publications. Appendix 3 contains a list of the wars, battles and peace treaties described by Franciszek Paprocki, including the sources to which he referred. Appendix 4 contains a detailed alphabetical list of the 85 publications that Paprocki used for his book.